

FELSEFE DÜNYASI

2020/ KIŞ/WINTER Sayı/Issue: 72

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM / TR Dizin tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBİM / TR Dizin since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenişehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.net

Fiyatı/Price: 50 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Uzun Dijital

Zübeyde Hn. Mah. İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48 / 48 06070 - İskitler / ANKARA

Tel: 0 312 395 85 71-72

Basım Tarihi : Aralık 2020, 400 Adet

MİSTİSİZM VE TASAVVUF FELSEFESİNDE HİKMET DİLİ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 72, Kış 2020, ss. 93-123.

Geliş Tarihi: 11.06.2020 | Kabul Tarihi: 12.11.2020

Mehmet Kasım ÖZGEN*

Giriş

İnsan sosyal ve manevi bir varlıktır. Aynı zamanda insan kendini “olgunlaştırma” ve “öteki” ile birlikte yaşama” eğilimine doğuştan sahiptir. İnsan kendini geliştirme ve öteki ile birlikte yaşama tecrübesini düşünce, dil veya söz gücü ile gerçekleştirir. Zihnin olgunlaşmasını, benliğin erdemli ve hikmet sahibi olmasını sağlayan da yine dil gücüdür. Kişisel benlik, hafıza, bilinç, semboller, sesler, söz ve dil bir bakıma birbirlerine zemin hazırlarlar.¹ İnsan zihninin kendini geliştirme potansiyeline sahip olması ve kendini gösterme sürecinde dili kullanması toplumsal ve kişisel gelişim sürecinde önemli bir etkidir. Dilin bir diğer işlevi de aslında bireyin kendi üzerindeki refleksif kavrayışıdır. Bireyin kendisini nasıl gördüğü, nasıl algıladığı ve nasıl düşündüğü, dil aracılığıyla ortaya çıkar.² Dil, anlamı taşıyan ve düşünceyi aktaran bir araçtır. Ancak insan sadece fiziksel bir varlık (düşünce) değil; aynı zamanda metafiziksel (mana taşıyan) bir varlıktır. Birinci boyutu ile dil, ikinci boyutuyla da söz ön plana çıkar. Fiziksel dünya (düşünce ve eylem) için dilin yaşamı geliştirme aracı olduğu kolaylıkla söylenebilir. Ancak metafiziksel bir varlık olan insanın manevi gelişimi için dilin yeterli olduğunu iddia etmek, ikna edici bir tez olma ihtimalinden uzak görünmektedir. İnsanın manevi gelişimi için dilden başka yine tezahürü dille birlikte ortaya çıkan sözün, mananın ve hikmetin apayrı bir yeri vardır.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, mkozgen@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000 000 235 590 333

1 George Herbert Mead, *Zihin, Benlik ve Toplum*, Çev. Yeşim Erdem, Heretik Yay. Ankara, 2017, s. 29.
2 Lev S. Vygotzky, *Düşünce ve Dil*, Çev. Burak Erdoğan, Roza Yayınları, İstanbul, 2018, s. 58.

Söz de iki yönlüdür. Birinci yönünde söz, zihnin dille ürettiği anlamlı seslerdir. İkinci yönden ise logosu/ilahi kelamı çağrıştıran metafizik bir boyuta sahiptir. Söz/kelam bilinmeyen ve görülmeyen bir dünyadan, görünür dünyaya taşar. Eğer zihin, kendini metafizik sözü/kelamı almak için uygun bir kap haline getirebilirse, bu durumda zihin, kabın içindeki özle kendi iç dünyasını da inşa edebilir. Ancak bunun için de önce sözü alabilmek için temiz bir kap olmak, sonra söz dinleme sanatına sahip olmak gerekir ki sözün gücü ve anlamın kendisi benliğinde inkişaf edebilsin. Söz, eğer dinlenirse, hakikatin en büyük kılavuzudur. Çünkü yetkin söz gerçek kabında hikmettir. Muhasibi bu nedenle, “dinlemeyi öğrenmek hikmetin başıdır” der.³ Heidegger de aynı anlamı “kulağımız en ontolojik organımızdır” sözüyle çok güzel ifade eder. Sözü dinleme becerisi geliştikçe, hikmetin gücü zihinde ve dilde kendi etkisini göstermeye başlar.

Söz ve Dil: Ses Zihni Neden Yorar? Söz Zihni Neden Tatmin Eder?

Söz, ses veya dille ifade edilir. Belirsiz bir ses, zihin için başlangıçta sadece bir gürültüdür ancak sesteki fonetik, gramer kural, zamansal dizim, anlam kodları çözüldükçe zihin, sesi dil, söz ve anlam olarak kavramaya başlar. Zihnin, duyduğu seste dil-gramer kurallarından dolayı bir mantık/nutk okumaya başlar. Böylece anlamlı/mantıklı bir ses, zihne gürültü (aşırı düzensiz ve rahatsız edici sesler) olarak gelmekten çıkar ve içinde uyum ve tutarlılık taşıyan bir sese dönüşür. Çünkü ses zihne bir öz, kural, anlam, ritim ve ahenk biçiminde gelmediği sürece, zihin, o seste bir anlamsızlık ve düzensizlik görür ve sesi uzun süreli anlamlandırma çabasından, istençdışı aşırı odaklanmaktan ve sesin keşmekeşliğinden dolayı yorulur. Sesler bu koşullarda sanki zihnin üzerine doğru gelir ve zihni işgal etmeye ve zihni gerçek merkezi olan dinginlikten veya sessizlikten koparmaya çalışırlar. Zihindeki “iç seslerin gürültüsü” diye adlandırılan şey işte bu keşmekeş seslerdir. Ham sesler içsel ve dışsal olmak üzere iki türlüdür ve her ikisi de yerine göre insan zihni için oldukça yorucudur. Ancak, mana, kural, mantık, sembol ve kısaca anlamlı bir söze dökülmüş her türlü seste, saydığımız bu özelliklerinden dolayı zihnin iyi çalışması için güçlü bir kolaylık vardır. Aynı zamanda zihin yine doğası gereği ahengi sever. Ahenk dilin temel bir özeliğidir ve dilin bu özeliği sayesinde etkili bir iletişim sağlanır. Çünkü bu özelliklere sahip dilde mana, ahenk, uyum, tutarlılık, anlam ve yol göstericilik vardır. Tatlı dildeki söz kişiye rehberdir deyimi bu özelliklere işaret eder. Toplum ve bireyi inşa eden erdem, hikmet, yardımlaşma, iletişim, merhamet, cömertlik, fedakârlık gibi çeşitli kolaylıklar şaşırtıcı bir biçimde dilin yapısı içinde saklıdır. Dilin

3 El- Muhasibi, *er- Riaye li Hukukillah*, Çev. Abdülhakim Yüce, Işık Yayınları, İstanbul 2012, s. 54.

yapısı içinde mevcut olan bu *kolaylıklar* aynı zamanda iç ve dış dünyamız için tinsel bir grda ve *zorluklara* karşı sağaltım ölçüsünde bir iyileştirmedir.

Her ses, dil ve söz sınırlıdır. Kadim ve kutsal bir söz bile *sınırlı* olmaya mahkûmdur ve *sonsuz* değildir. Bu nedenle ses, dil ve söz, bizi aynı zamanda kötü bir belirsizliğe de sürükleyebilir. Belirsizlikten dolayı ses, dil ve söz, zihinde her açığa çıktığında beraberinde yeni sorular getirir ve zihni de belirlilik lehinde tetikte tutar. Bir başka deyişle, sınırlılığını sonsuzluk için zorlayan bir soru, zihni uyanık, canlı ve zinde tutar. Zihin sesi/dili duyar duymaz onun nereden geldiğini, ne anlam içerdiğini, tehdit mi, buyruk mu veya faydalı mı olduğunu sorgular ve kendi içinde düzensizliğe yol açacak bir takım belirsizlikler yaşar. Söz konusu bu belirsizlikler zihinde tatminsizlik ve güvensizlik kapısını aralar. Sınırlılığını zorlayan sorudan etkilenmiş bir zihin, kendi şimdiki halinden sıçrama yaşamak isteyecek ve yeniden anlam arayışına, bir başka deyişle yeni bir düşünce yaratıcılığına girecektir. Bu durum uyanık/yezkan zihnin en temel özelliğidir. Uyanık bir zihin, sözün kaynağı olan *logosa/kelama* ve sonsuzluğa doğru yönelen ve ondan hikmet dilini/dünyasını kazanmaya çalışan zihin demektir. Dahası hikmet/mana dünyası, sözün zihinsel belirsizliğini, belirliliğe dönüştüren ve sonsuzlukla temas kurmuş yetkin ilk zihinsel güçtür. Ayrıca zihin doğası gereği daima sonsuzluğu da arzuladığını hatırlamakta fayda vardır.

Ernest Cassirer'e göre dil "belirsiz" ile "sonsuz" arasındaki orta bir alemde/arafta devinir. Söz dilde belirsiz olanı belirli bir tasavvura dönüştürür ve ardından onu sonlu belirlenimlerin alanı dahilinde tutmaya çalışır. Dolayısıyla, mitsel ve dinsel kavramlaştırma alanında biri, sözel ifadenin alt sınırını, diğeri ise üst sınırını temsil eden farklı türden "tanımlanamazlar" da mevcuttur. Fakat bizatihi sözsel ifadenin doğası tarafından çizilen bu sınırlar arasında, dil kusursuz bir özgürlükle hareket ederek yaratıcı gücün tüm zenginliğini ve somut örneklendirilişini sergiler. Buradan yine söz ve mit üreten zihin, kendi ürünü ile dil fenomeni arasındaki ilişkiye dair bütünsel bir bilinçlilik sergiler. Her ne kadar bu ilişki soyut terimlerle değil, ancak imgelerle ifade edilse de mitsel bilinç ön plana çıkar. Bu süreç dilin doğuşu ile ortaya çıkan tinsel şafağı nesnel bir olgu olan dile dönüştürerek kozmogonik bir süreç olarak içinde sözlerin çok etkili olduğu mitleri ve mistik düşünceleri ortaya çıkarır"⁴

Dilin içerdiği bu belirsizlik ve ikirciklik hayatımızın bir parçası olmakla birlikte yine de bu belirsizliği çözmek için dilin, dinin, mitin, kültürün, sanattın, sözün ve hikmetin gücü devreye girer. Öte yandan dil kendi içinde

4 Ernest Cassirer, *Dil ve Mit*, Çev. Onur Kuzgun, Pinhan Yayınları, 2017, İstanbul, s. 95.

doğruyu ve yanlışını barındırdığı gibi, aynı zamanda oyuncu özelliğinden dolayı düzenbazlık, hile, yalan, aldatma ve kandırma gibi hileli oyunları çok iyi oynayabilir. Sofistler dilin bu oyun gücünün çok iyi farkındaydılar. Doğru ve yanlışını mantık ile test etmek mümkündür ancak düzenbazlığı test etmek oldukça zordur. Çünkü zihin söze güvenmeye doğuştan yönelimlidir. Zihnin bu özelliğinin farkında olan düzenbazlar, zihni kandırma için dili oldukça iyi kullanmayı bir sanat haline getirmekten geri durmazlar ve kandırılmaya yatkın olan kişileri çoğunlukla da kandırmayı başarırlar. Ayrıca insanlığın ortak geleneği olan “*sözün kendinden kutsallığı*” üzerindeki vurgusu da tüm kültürlerde hiçbir zaman eksik edilmemiştir. Geleneksel bir söz kültürü ile yetişmiş bir zihnin, sözü daima candan dinleyip özellikle kutsalmış gibi sözü algılaması antropologlar tarafından yaygın olarak gözlenmemiş bir durumdur ve bu durum oldukça manidardır. İşte bu nokta sözün zayıf tarafıdır ve bu zayıflığı dil cambazları çok iyi kullanmayı sanat haline getirmişlerdir.

Dile Karşı Sözün Değeri

Dilin/sözün başlıca değeri hakikat evine (gönül) yakın olmasından kaynaklanır. Söz kökeni itibarı ile fenomenlerle ilgili değildir, sür-reel, meta-reel veya metafizik evrenle ilgilidir. Söz, hakikatin yaratıcısı, kurucusu ve üreticisidir. Söz kökeninde ilahi bir kelimedir. Bu nedenle söz daima hakikatin yolu olan bilgeliği hedefler. Söz, yerine göre kendi kaynağı olan hakikatin tecellisidir, çünkü ne de olsa kozmolojik alanda ilk önce söz var oldu. Ancak söz, dile bir şekilde dökülünce yeni bir boyut kazandı ve dil nesne ile kurduğu ilk teması sonucu, sanki sadece bu bir temas veya zihinde nesnenin temsilliyeti değil de nesnenin kendisiymiş gibi zihin bir algı yanılgısına girdi. Bir başka deyişle dil kelimeyi zikir ettiğinde, zihin sanki o kelimenin işaret ettiği nesnenin/durumun kendisine sahipmiş gibi kendini algılar. Örneğin adalet kelimesinden söz edince zihin sanki adalet sahibi, hatta adaletin kendisiymiş gibi kendini algılar. Ancak söz isimlere dayanır ve isimler de insana verilmiş değil, sadece öğretilmiştir. Dil insana doğal olarak vermiştir ancak sözün gerçek maliki Haktır, öğrenilerek ondan alınması gerekir. Sözü söz yapan her zaman ve her mekânda Haktır/ Gerçektir. İçinde gerçek varsa o sözdür. Ancak insan acelecidir ve en pratik olanı (dünyayı) tercih etmeyi daha çok sever. Eş deyişle insan, sonsuzluk ve sınırlılık, beka ve fena, hikmet ve vehim arasında tercih yapmak zorunda kaldığında yakın ve kolay olanı seçer. Dil fayda ve kolaylığı bize sağlamak konusunda en pratik enstrümandır. Sadece dil, içinde nesne ile ilgili bir haberi taşır ve haber doğru ve yanlış da olabilir. “Söz ise içinde yanlış ve yalanın bulunmadığı gerçek bir haberdur.” Ama haberin iki ayrı yüzü vardır. Bunlar yükleme sorulan “soru”

ve “yanıt” tan ibarettir. Doğru ve yalan arasındaki farka gelince, doğru, insanların bir şeyi bilip idrak ettiği sözdür. Örneğin birisi “ateş sıcaktır” derse, bu doğrudur. Yalan ise insanların idrak etmediği ve bilmediği bir sözdür. Örneğin birisi “ateş konuşur” derse; insanlar ateşin bir isim olduğunu bilir ama ateşin konuşması bilinen bir şey değildir. Ateş bu sıfatla bilinmez. Yalan da iki kısımdır: mümkün ve imkânsız/muhal. Mümkün yalan “filan şöyle demiştir” cümlesinden “belki demiştir, belki dememiştir” şeklinde yargıya varabilir. Ama birisi taş uçtu derse bu imkânsızdır.⁵ Bu durum dilin yalana, sözün ise Hakk’a/hikmette olan yatkınlığı ile ilgilidir. Dille her şey mümkündür ancak “söz” ile ancak hak/gerçeklik veya hikemi olan mümkündür. Sözde gerçeklik yoksa o söz değil, sadece sözcüklerden ibaret olan ve görünüşte tutarlı gözükken anlamlı bir dildir. Bir başka ifadeyle, sözün doğasında zorunluluk vardır, dilde ise hem zorunluluk hem de mümkün olan bir aradadır. Dil daha etkili olmak için, sözün nitelikleri ile nitelenip bazen sözün yerine geçebilir, bazen de hile yolu ile onun yerine geçer ve dil gerçek bir sözmüş gibi kendisini gösterebilir veya sözün yaptığı gibi kendini edimde bulunmuş gibi gösterebilir. Dil de özünde zaten bir edimdir.

Aristoteles “Seste olanlar ruhtaki duygulanımları, harfler de seste olanı simgeler” der.⁶ Ses, harf ve dil zihni dalgalandırır. Suyun üstündeki dalgalar, zihindeki ses, harf ve dildir. Gölün, dalgasız ve berrak olması ise sözdür. Bu nedenle söz sessizlik, dinginlik ve huzurdur. Zihin duyduğu sesin ötesinde daima “ne var, kim var, niçin var, nasıl var?” sorularını sorar ve bu sorular zihni kamçılar ve onu düşünmeye sevk eder. Zihin sesi zaman kategorisi ile algıladığından dolayı sesi her işitmeden sonra meraklı her zihinde “bu işitmeden sonra acaba ne işiteceğim, acaba ne olacak” beklentisi ardışık olarak oluşur. Hayret, dehşet, merak denilen durum bu beklentiden dolayı tetiklenir ve sonra duygu tarafından ateşlenir. “Beklenti” veya “tahmin” zihnin dünsel çalışma mekanizmasının temel ilkesidir ve aynı zamanda dil, mantık, kültür, bilim alanlarında yaratıcılığın gelişmesinde en önemli bir etkidir. Beynimizin *beklenti* veya *tahmin etme* özelliği olmasaydı; dilin tutarlı bir biçimde tecelli etmesini sağlayan mana, mantık ve bilim asla ortaya çıkmazdı.

İletişim Olarak Dil ve Etkileşim Olarak Söz

Ses “konuşma” ile dile döküldüğünde öteki varlıklarla iletişim olur. Söz eğer yürekten, ruhtan ve beyinden/mantıktan dile dökülürse insanlar arasında etkileşim olur. Dil iletişimdir söz ise duygulanımların veya ruhların etkileşimidir. Yazılı toplumlarda bile iletişimin büyük bir kısmı-sanatsal ve edebi

5 Nasır-ı Husrev, *Dostlar Sofrası*, Çev. Mehmet Kanar, Şule Yayınları, İstanbul, 2015 s. 27.

6 Aristoteles, *Yorum Üzerine*, Çev. Saffet Babür, İmge Kitabevi, Ankara, 2018. s. 8.

olan kısmı dahil olmak üzere- hala ağızdan ağza dille gerçekleşmektedir. Destanlar, ağıtlar, methiye, halk hikâyeleri, çalışma/işçi şarkıları, halk piyesi, tiyatro, mit, atasözü, deyimler ve şarkıların hepsi dilin kuru sözcüklerden arındırılıp ruh ve yüreğin meyvesi olan söze dönüştürülmesi, didaktik-oto didaktik olmak gayreti, ötekiyle samimi iletişim kurmak isteğinin ve çabasının göstergesidir.⁷ Dil zihinsel ortak bir alandır. Söz ise ruhsal ve kalbi yaratıcı alandır. Dil aynı zamanda manayı açığa çıkarandır ve yerine göre örtendir. Herakleitos'un dilin veya zihnin içinde saklı olan, öğretici "söze/hikmette" işaret etmesi önemlidir. Herakleitos, logosun/sözün apaçık olmasına rağmen, anlaşılmasından yakınmaktadır. O "Her şeyi tanrısal logos'tan/sözden/hikmetten aldığımız paya göre yaparız ve düşünürüz. Bundan dolayı ortak olanı takip etmek gerekir, çünkü ortak olan geneldir. Logos ortak olsa da çokları kendi düşünceleri varmış gibi yaşar... Bundan dolayı logosun hatırlanmasına katıldığımızda, ancak, doğruyu söyleriz, kendimize ait bir düşüncemizi ifade ettiğimiz de ise yanılırız" der.⁸

Dil sohbetin, muhabbetin ve konuşmanın aracıdır. Hikmetin yürekten yüreğe aktarımı ancak konuşma ile olabilir. Konuşma söyleyecek nihai bir şeyimiz olduğu için konuşmadır. Konuşma için hakikilik, yani sözün eri olmak ve gerçek bir hakikat arayıcısı olmak gerekir. Daha sonra da uzak ve yakın nedenleri bilmek anlamına gelen hikmete sahip olmak gerekir. Konuşma, hikmetten uzak bir dilin peşine takılıp "var olmayan" üzerinden yapılmamalıdır. Söz ve nedenler bilimi olan hikmet sık sık hatırlanmalı ve hatırlatılmalıdır. Hakiki bir konuşma ancak "vardır" ilkesinden doğar, bu nedenle nihai nedenler söz konusu ise konuşma hiçlik ya da yoklukla ilgili olmamalıdır. Parmenides, "Öyleyse gel söylüyorum, *can kulağı ile dinle sözü mü*, düşünmek için hangi *tahkikat* yollarının olduğunu: "vardır, yoktur da var olmamasını". İkna yoludur bu, Hakikat zira takip eder, "yoktur, zorunludur da var olmaması", çünkü ne bilebilirsin var olmayanı, mümkün değil çünkü ne de ifade edebilirsin."⁹ Parmenides'e göre tümcenin konusu sadece "vardır" üzerinde olmalıdır, yüklem, "yoktur/hiclik" yani olmayan bir şey üzerinde olmamalıdır. Hakiki bir sözün/konuşmanın genel ilkeleri Parmenides'e göre işte budur. Zira Parmenides pekâlâ dilin yüklem olmayan bir şey üzerinde olabileceğinin farkındadır. O dil ve söz arasındaki farkı vurgulamaktadır.

Zihnin tıpkı düşünce gibi bir yetisi olan imge de var olan bir şey alanı ile ilgilidir ve o da "vardır" alanına girer, imge "yok olan" alanda değildir. İmge de hakikat evine doğru olan hayali yolculuğunda evine doğru kanat çırpır.

7 Jack Goody, *Mit, Ritüel ve Söz*, Çev. Damla Sezgi, Küre Yayınları, İstanbul, 2017. s. 58-71

8 Herakleitos, *Fragmanlar*, Çev. Erdal Yıldız, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 119

9 Parmenides, *Fragmanlar*, Çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2019 s. 27

Zihinde bir düşünce veya tasarı var olduğu için konuşma “benzerlik” veya “fark” üzerinde bir söylem üzerinde yürür. Bu nedenle benzer benzerle konuşmaya bazen can atar, bazen de fark farkı meraktan ister, kişi farklı olanla konuşmak ister. Dil aracılığıyla, birbirinden tamamen farklı “var olanları” anlamlandırabiliriz. İki farklı var olanı “benzerlik ilişkisi” kurarak özdeşleştirebilir veya farklılık ilkesini uygulayarak onları birbirinden ayırabiliriz. Burada yeri gelmişken dilin parçayı kavrama konusunda maharetli olduğunu fakat bütünü kavrama konusunda yeterli olmadığını ifade edebiliriz. Söz bütünden gelendir. Aristoteles’e göre “Şiir” bütünlüğü gösterebildiğinden dolayı tarihten (çokluk bilgisinden, doksa) daha felsefidir (bütünsel bilgi, episteme) hakikat ve hikmet dili açısından daha büyük bir ağırlığa sahiptir. Çünkü şiir felsefeye göre daha yerel olanı, tarihe göre daha evrensel olanı anlatır. Bu nedenle felsefeden daha fazla yerel, tarihten daha fazla evrenselidir.¹⁰ Söz evrenselidir, içinde tümeli içerir. Kanımca, Aristoteles şiiri, şiir dilini söz/hikmet dili olarak kabul etmektedir. Bütün mistik ve tasavvufi geleneklerde şiirin başlı başına hikmet dili olarak kabul edilmesi ve hikmet dilinin kahraman ve insan-ı kâmil iddiasını ön plana çıkarılması oldukça manidardır.¹¹ Ebul Said Ebul Hayr, Attar, Hafız, Mevlana ve Yunus Emre gibi birçok mutasavvuf sözün/hikmetin gücünü şiirde ortaya çıkarmışlardır. Bu nedenle Yunus Hikmeti bilgelikle bağdaştırır ve sözü söyleyenle söz arasındaki ilişkiyi şöyle anlatır: “Kelecı bilen kişinin yüzünü ağ ede bir söz/ Sözü pişirip diyenin işini sağ ede bir söz.” Başka bir deyişle hikmet sahibini kutlu ve mutlu kılar ve onun yüzünü erdemle aklandırır.

Hikmet dilinde temel olan benzerin benzerle daha kolay ilişki kurduğu gerçeğidir. Mistik ve felsefi gelenek dilinde de benzer benzerle daha kolay iletişim kurar varsayımı kabul görmektedir. Ancak hikmet dili fark ve bezer arasında arabulucu dilidir. Her iki dili de aynı zamanda hem benzer hem de farklıymış gibi bir araya getirmeyi deneyen bir dildir. Hikmet dili hem uzak ve yakın nedenler dilidir hem de Hızır ve Musa örneğinde olduğu gibi paradoks dilidir.¹² Farklılık üzerinde konuşan dilde ise öncelikle aradaki boşluğun doldurulması beklenir. Zihin, farkın uzak ve benzerin yakın olduğu algısını doğuştan getirmiş gibi gözükmektedir. Belki de Âdem, Havva’yı yakınında gördüğünde konuşmak için can atmıştır. Âdem Havva’ya olan özlemi yüzünden ve salt onun için konuşur, Havva’nın bedeni onun bedeni, Havva’nın kemiği onun kemiğidir; fakat yine de farklıdırlar. Havva “benze-

10 Aristoteles, *Poetika*, Çev. Ömer Aygün, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019 s. 23.

11 Mehmet Kasım Özgen, “Klasik Türk Düşüncesinde Erdem ve Hikmet Anlayışı”, *Bilimname* XLI, 2020/1, 835-862.

12 Mehmet Kasım Özgen, *Klasik Türk Düşüncesinde Erdem ve Hikmet Anlayışı*, s. 847.

meyen” bir “benzer” kişidir. “Konuşma/sözle muhabbet bizi ayıran o sınırsız boşluğu doldurur. Tanrı’yla konuşmak (dua) bu yüzden anlamlıdır. Ancak farklılık hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Söylem tekrar tekrar yeniden başlar, çünkü aramızdaki mesafe farklılığını korumaktadır.”¹³ Çünkü dil, farkı kaldıramamakta ve aradaki boşluğu dolduramamaktadır. Söz ise uzağı yakın etmeye, boşluğu doldurmaya taliptir. Hikmet ehli hem kutsal metni hem de varlığı söz/kelam/işaret/ayet olarak kabul etmektedir. Dil, fark ve benzerlik ile mekânlar kurar ve söz ise dilin boşlukları doldurur. Fark ve benzerlik dilin veya “*var olanın*” bütünlüğünün nerede olduğunu merak eder. Dil hiçliğe götürür, söz ise var olanı birleştirmeye götürür.

Dil ve Tahayülün Gücü: Hikmet Dili

Dil seslerden ibaret sözdür. Dil çağrışım, düşünce, imge, sembol ve imalarla çalışır. Dilin belirsizliği ve çok anlamlılığı dile kendi işlevini yerine getirme imkânı sağlar. Dilin sınırlılığını mistikler mecaz ve metaforlarla aşmaya çalışırlar. Bilinmeyen, ifade edilemez olan şeyi, ifade etmemize imkân veren işte bu sembolik dildir. Mistikler ve felsefeciler bu mecaz dilini çok iyi bilir ve çok iyi kullanırlar.

Figüratif sanat dilden ayrılmaz ve yazıdan ayrı bir şeydir. Resimsel yazı da, alfabetik yazıdan ayrıdır ve alfabetik yazı, resim yazının bir devamı değildir, ikisi insanlık tarihinde birbirinden tamamen farklı iki evrende gelişmiştir. Gerçeklikle ilgili refleksif, soyut düşünce dilin dünyası ve sembollerin dünyası şeklinde iki boyutta yol almıştır. Refleksif düşünce somut şekilde konuşma dili ile ifade edilir ve şimdinin ötesine uzanacak şekilde kullanılabilir. Bu nedenle üç dil vardır: *işitmenin dili*, *görmenin dili* ve *imgenin dili*. Sadece yazının, işitmenin dili değil, aynı zamanda elin oluşturduklarının (resim/imaj/sanatın) ve tahayül gücünün veya sembollerin dilinin de olması hikmet dili açısından oldukça önemlidir. Çünkü hikmet dilinin en önemli kaynağı tahayül yeteneğidir. İmge dilinin davetiye çıkardığı imajlar, farklı ve çeşitli yönlerde özgürce hareket ederler. “El’in, ifadesinin içinde görme-ye atıfta bulunduğu kendi dili vardır. *Yüzün dili* bir başka dildir ve bu dil işitmeye bağlıdır. İkisi arasındaki bu hale, tam anlamıyla yazıyı önceleyen düşünceye özel bir nitelik verir. “El” hareketi dili grafiklerle yorumlar. Bütün bunların hepsine birden *mitolojik dil* diyoruz. “Mitolojik düşünceye bağlı imaj kendisini zengin ve çeşitlenmiş bir sembolik ilişkiler sistemiyle bütünleştirir.” Bu yüzden mitolojik dilin grafiği de içermesi açısından “*mitografi*” terimi de kullanılır.¹⁴ Şimdi kadim irfan geleneğinin, dilin sınırlılığından

13 Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma, İstanbul, 2015. s. 23.

14 Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, s. 55.

kurtulup sonsuzluğa erişebilmek için hikmet dilini oluşturma köklerine kısaca değinebiliriz. Arkasından ariflerin metinlerinden örnekler vererek bu dili nasıl kullandıklarından söz edebiliriz. Böylece mistik bilinç konusuna da değinebiliriz. Öncelikle hikmet dilinin tahayyül dilini tıpkı düşünce dilini kullanır gibi sıkça kullandığını belirtmeliyiz. Zira hikmet dilinin kökeninde tahayyül dili olduğu gerçeğini hiçbir şekilde göz ardı etmemeliyiz.

İbn Arabi “Şayet hayal olmasaydı bugün biz yok olurduk” der. Bu ilahî hayal, ihsan hadisinin ve Tanrı'nın Vech'ine/Yüzüne ilişkin müşahedenin gerçekleştiği, hakikat/hikmet kapısının sırrından başka bir şey değildir.¹⁵ İbn Arabi'ye göre “hem O, hem O değil” paradoks durumunun hakikati kâinatta en belirgin olarak *hayalle* anlaşılabilir. Mesela hayalin bir fonksiyonu olan rüya halinde insan, cisim olmayan cismani şeyler görür. Gördüğü nesnelerin maddi suretleri olsa da bu nesnelere maddi alemde değil, ruh olan *hayal aleminde* yer alırlar. Hayal bir mana üstlenebilir tıpkı bir dilin manayı üstlendiği gibi. Mana da dile nispetle rüyadaki görünmeyen bir hayal gibidir. Ancak İbn Arabi hayale daha ciddi bir misyon ekler: Hayal gücü, nefsin mantık yürütme, tefekkür ve hafıza gibi melekeleri kadar önemli bir melekedir.¹⁶ İnsan ancak bu melekelerini geliştirerek hikmet dilline sahip olur ve kendi kemalini gerçekleştirmek için seyr ve sülükünde (içsel yolculuk) yol alır.

Tahayyül diline olan ilgi ve rağbet tüm mistik kültürlerde ortak bir noktadır. Seküler sistemde de tahayyüle güçlü bir felsefi ilgi vardır. Çağdaş romantizm akımı bu desteğin sonucudur. Logosun sadece dil ve mantık olarak anlaşılmasının eksik olduğuna işaret eden ve logosun hayal gücünü de kapsayacak şekilde anlaşılması gerektiğini savunan ilk Avrupalı aydın Heidegger olmuştur. Heidegger'e göre insan kendisini tüm melekeleri ile bizzat konuşan bir mevcudiyet olarak gösterir. Bu sesli telaffuz imkânı yalnızca insana özgüdür anlamına gelmez. Tam tersi insan dünyayı ve bizzat varlığı (dasein) keşfedebilecek bir mevcudiyettir.¹⁷ Bir başka deyişle; insan dili aşır, söze erişen bir mevcudiyettir.

Dil bekli de evrenin sanatını yansıtan bir tahayyüldür. Bu gücünden nasibini alan insan kendine ait bir yaşam kurgulayabilir. Tahayyül gücü, kullanıldığı oranda dil sınırlarını geliştirir ve sonunda sözün/hikmetin desteği

15 James Winston Morris, *Kalp Aynası, Manevi Aklın Keşfi*, Çev. Mustafa Çakmaklıoğlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005 s. 159.

16 William C. Chittick, *İbn-i Arabi'nin Metafizikinde Hayal*, Çev. Ömer Saruhanlıoğlu, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2016, s. 152-153.

17 Mehmet Kasım Özgen, “İbni Arabi'de Tahayyül Kavramı”, *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu*, İnönü Üniversitesi, 2018, s. 208.

ile kendi benliğini aşırp sonsuz varlığa ittisal eder. Tahayyül etmek, insanın zihni faaliyeti için öylesine elzem bir şeydir ki, tahayyül etmeyi ortadan kaldırmak, insanın zihni karakterini kökten değiştirmek demektir.¹⁸ Tahayyül konusunu Jean Paul Sartre da *İmgelem* adlı eserinde masaya yatırmak zorunda kalır. Sartre'a göre imge düşünceyle ilişkili olduğu için hiçbir şekilde göz ardı edilemez. İmgelem ya da imgenin bilgisi zihinden kaynaklanır, zihnimiz beynimizden üreyen maddi izlenime uygulandığında bize bir imge bilinci sağlar. "İmge, bilinci ruhun eylemlerini teşvik edebilmek gibi son derece tuhaf bir özelliğe sahiptir. Dış nesnelere neden olduğu beyin hareketleri, kendi kendilerine benzeyişlere yer vermeseler bile, *ruhta düşünceler* uyandırır. Düşünceler hareketlerden kaynaklanmaz, insanda doğuştan vardır, ancak hareketler vesilesiyle bilinçte ortaya çıkarlar. Hareketler ruhta, kimi duygular uyandıran göstergeler gibidir. Ne var ki Descartes, bu göstergeye keyfi bir bağ anlamı yükler ve gördüğü bu gösterge düşüncesini daha fazla derinleştirmedeği gibi, bu gösterge bilincinin nasıl ortaya çıktığını da açıklamaz.¹⁹ Söz konusu bu tahayyül bilincinin ortaya çıkması nasıl tasavvuf felsefesinin konusu olmuşsa aynı zamanda çağdaş felsefenin de bu konuya duyarsız kalmamış olması oldukça anlamlıdır.

Sartre'a göre, imge kuramı Spinoza'da da Descartes'te olduğu gibi bilgi kuramından kopartılmış ve bedeninin betimlemesine bağlanmıştır. Spinoza'da imgenin iki yüzü vardır. İmge düşünceden köklü bir biçimde ayırır, insanın bitimli kip olarak düşüncesidir. Ancak imge, düşünceler bütünü dediğimiz *sonsuz dünyanın düşüncesi* ve parçasıdır. Leibniz ise imge konusunda bu iki bilgi kipi, yani imge ve sadece düşünceler değil, aynı zamanda *sonsuz/sınırsız düşünceler* arasında bir süreklilik kurmaktadır. Leibniz'e göre imgeye zihinsellik sızar. Sartre'a göre her iki filozof bu konuda yetersiz düşünür. Ona göre masamın üstündeki şu beyaz kâğıda baktığımda iki şey görüyorum. Kendini benim bakışlarıma sunan kendinde şey, bir de benden de bağımsızlaşmış olan *imge olarak imgeyi* görüyorum. İmgenin doğası üzerinde düşündüğümüzde "imge nesne olduğuna göre, imgenin de nesnesi gibi var olduğu sonucu çıkartılır. Böylece, imgeye ilişkin *saf yürekli metafizik* dediğimiz şey oluşturulur."²⁰

Nitekim Sartre Leibniz'i işaret ederek, zihinde duyumlar ile gerçek anlamda imgeleri ayırt etmenin hiçbir yolu yoktur görüşünü destekler. Duyumlar da imgeler de gerçek anlamda bedeninin durumunu dile getirirler. An-

18 Edward I. Murray, *Muhayyileye Dayalı Düşünmek*, Çev. Yusuf Kaplan, Açılım Kitapevi, İstanbul, 2008, s. 17.

19 Jean Paul Sartre, *İmgelem*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki, İstanbul, 2009, s. 16.

20 Jean Paul Sartre, a.g.e., s. 17.

çak Leibniz'in çağrışımcılığı o kadar da fizyolojik değildir, *imgeler bilincinde olmaksızın ruhta korunur ve birbirine bağlanırlar*. Bu *saf yürekli metafizik*, imgeyi şeyin, kendisi de bir şey olarak var olan bir kopyası kılmaktan ibaret kılmaktadır. İmge bu metafizik gücü ardına aldıktan sonra dil kalıplarına ancak metafor, sembol ve simgelerle dökülebilir. Mitlerle hafızada saklanabilir.²¹

İmgesel Kavrayış

Longinus “*Deha Üzerine*” (*On The Sublime*) isimli makalesinde “dehayı” dili söze/hikmette dönüştüren nitelik olarak tanımlar ve bu niteliğin yaratılıştan geldiğini, sonradan kazanılmadığını anlatır. Dahi olan kişi kendisine verilen “olağanüstü düşünce” ve “olağanüstü sezgi” ile birbirinden bağımsız ve farklı olan nesne ve kavramları bir araya getirerek, insan tecrübesini ve hakikati veya hikmeti metafora dönüştüren şairdir.²² Metaforik düşünme hem bilinçli hem de bilinçsiz zihinsel hayatımızda normal bir şekilde iş başındandır. Şiirde kullanılan metaforik düşünme mekanizmaları, gündelik hayatımızda da en genel kavramlarımızda kullanılır. Temel kavramlarımızın çoğu, bir yahut daha fazla uzay/mekân yönelimli metaforlara göre organize edilir. Metafor kalbi bir çıkarımdır.²³ Bu nedenle metaforlar sadece öteyi görmemizi sağlamaz aynı zamanda işitme görme gibi bize yeni bir algılama ve kavrayış gücü sağlarlar. Dünyayı kavramak için sadece duysal dil ve algı gücünün değil, aynı zamanda, kültürümüzün doğrularının ötesini görmemizi sağlayan metaforların, bir başka deyişle simge, sembol ve hikmetlerin de değerini bilmek gerekir.²⁴

Simge ve sembollerin dil ve düşünce üzerinde çok büyük bir etkisi vardır. “Semboller kadim metinlerde, ilkel toplum üzerinde görülebilen düşünce ve resimlerdir. Öte yandan kültürel semboller “ebedi gerçeğin” anlatımı için bilinçli kullanılmış hikmette dayalı sembollerdir. Bunlar birçok dinlerde kelimeler olarak kullanılırlar.”²⁵ Kelimeler de *imgenin metafizik gücünden* ve yaşama olan katkılarından dolayı değer kazanırlar. “Kelimeler eylemsiz, boş ve değersizdir. Kelimeler ancak gizemleri, yani yaşayan insanlarla olan ilişkileri görülmeye çalışılırsa yaşam ve anlam kazanır.”²⁶ Kelimenin zihinde gizemleri ortaya çıktığında ve hikmete dönüştüğünde bilinç düzeyi bir sonraki üst aşamaya kendiliğinden yükselir.

21 Jean Paul Sartre, a.g.e., s. 18.

22 Longinus, *On The Sublime*.

23 George Lakoff- Mark Johnson, *Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil*, Çev. Gökhan Yavuz Demir, İthaki yayınları, İstanbul, 2015, s. 302.

24 George Lakoff- Mark Johnson, a.g.e., s. 297.

25 C. G. Jung, *İnsan ve Sembolleri*, Çev. Ali Nahit Babaoğlu, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2009 s. 93.

26 C. G. Jung, a.g.e., s. 98.

Hikmet Dili: Soru ve Cevap ya da Çağrı ve Teslimiyet

Şebüsterî, hikmet dünyasına/diline ancak soru, merak ve hayret ile girilebileceğine inanır. O, ariflerin bu işi, yani zihnin sorduğu sessiz ve sesli her soruya tatminkâr bir cevap bulmak işinin, yolculuğun temeli olduğunu belirtir. Ona göre kelimenin gizemi ancak ona sorulan sorular ile ortaya çıkar. O Kuran'da bir ayeti kendince tefsir ederek irfan yolculuğunu başlatır. O “*O halde sakın yetimi ezme. İsteyeni, yani soranı azarlama. Rabbinin nimetini anlattıkça anlat.*” (Duha Süresi/10-11) ayetini: “Güzel Kur’an buyurmuş, soru soran kovulmaz. Ben de onu kovmadım bana sorulan hiçbir soru yerde kalmaz.”²⁷ dizesi ile yorumlar. Elmalılı da bu ayeti “isteyene gelince, sakın onu azarlayıp kovma. Ona merhametle lütfet.” şeklinde okur. Ayette geçen “Sailden” amacın mal değil, ilim ve dinle ilgili soru sormak olduğu görüşündedir. Talep, istemek soru sormak manasında kullanılır. Dil ile cevap verilir ve el dilin yerine geçen güçlü bir halifedir.

Zihnimiz, iç ve dış sesler, imgeler ve simgeleri kullanarak her türlü soruyu hiç yorulmadan yineleyerek sesli veya sessiz bir biçimde gizemleri çözmek için soru sormaya devam eder. Her soru bir cevap ister, her cevabı da yeni bir soru takip eder. Bu “dil oyunu” zihin tatmin oluncaya kadar sürekli devam eder. Bazen de zihin, soruyu (merak ve hayreti) bırakıp *çağrıya* kulak verir. Sonunda çağrıya teslim olur. Zihin, bu durumda konuşan dil yerine, tüm canıyla kulağını/işitmesini ve pür dikkatle dinlemeyi tercih eder. Zihin, çağrıyla ilgili olarak, teslimiyette veya reddetmekte tamamen özgürdür. Ancak hikmet sahibi kişinin zihni, çağrıya daima teslimiyet ve yakın derecesindeki iman ile cevap verir.

Hikmet diline sahip olanlar için cevaplanması gereken en büyük soru “elest” zamanındaki “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusudur. Söz içermeyen yalın bir dile sahip bir kişi, bu soruya burada/bu dünyada dil ile “bela/evet” diyerek cevap verebilir. Ancak bu cevap, hikmet diline sahip olan arif, içinde söz olmadığı için onu tatmin etmez. Zira arifler, sorunun ruhu muhatap alarak önceden sorulduğunu bilirler ve onlar bu sahneye özel bir önem verirler. Soru, Tanrı tarafından *ruha sorulduğu için* öncelikle ruhun orada (metafizik alemde) verdiği cevap ile ruh-tenin buradaki (buradaki var olmağı ile) verdiği cevabı, arifler birbirinden ayırırlar ve burada (dünyada) tekrar vereceği defacto cevabı öncelikli hale getirirler. Arifin, bu sorunun cevabıyla ilgili olarak önem verdiği diğer bir konu ise verilen cevabın arifin ruhunu tatmin ve teselli edip etmemesi meselesidir. Çünkü arif, dili kullanarak “hayat ve canlı olmak nedir?” diye sorar. Bu soruya arif sözden

²⁷ Mahmud-ı Sebüsteri, *a.g.e.*, s. 23.

güç olarak, “canlı”, avunup, teselli bulan ve huzura erişen bir kişidir ve “hayat ise bir teselliden” ibarettir şeklinde bir cevap verir.²⁸ Hikmet diline sahip arif için cevap tatmin edici, zevk, yakın ve huzur verici olduğu takdirde bu durumda bu cevap onun için tam ve tatminkâr bir cevaptır.

Hikmet diline sahip arifler öncelikle ruhlarında a priori olarak var olan sorunun soruluş anındaki sesin güzelliğini ruhunda hatırlayıp; zevk almayı ve sesin arkasındaki mutlak “cemalin” bizzat kendisini temaşa etmeyi, güzelliğin bıraktığı huzura ve vecde kavuşmayı da özlemle tercih ederler. Bunu yaparken de “söz/hikmet ve sözün veya hikmetin asıl sahibi olan Tanrının isim ve sıfatlarını deneyimlemeyi temel amaç olarak kabul ederler. Hikmet diline sahip arifler, tahayyül dünyasında can kulağı ile dinledikleri “sorunun” sözlerindeki sesin zevki ile uyanış yaşarlar. Onlardaki bu uyanış ve “yakzan hali” nedeniyle de sanki beden mezarından yeni uyanmışçasına, soruya, hikmet dilinin en önemli özeliği olan sessiz ve sözcüksüz dil olan ruhun “seması” ile ontolojik bir cevap verirler. Hikmet diline sahip olan ariflerin bu soruya cevabı kelime/dil ile değil, bizatihi söz/hikmet olan “büyük ruhun” (ruh’ul azam) bilinci ile verilen bütünsel metafizik bir cevaptır. Sonuç olarak arifler mistik bilinçleri ve sahip oldukları hikmet dili ile şu tatminkâr cevabı verirler: “Bela/Evet”. Bu “evet” ile adeta “Sen” merkezimsin, ben seninim, ben senin pervanen, divanenim derler. Böylece yaşadıkları cemal/güzellik *nimetini* anlatmak için zikir, sohbet, meşk ve muhabbet sofralarını kurarlar. Ebu Said Ebu’l Hayr bu ekolün en önemli temsilcisidir. Öyle ki o ayırım gözetmeksizin her sınıftan insanlar için gündüz ortası mumlar yakar ve sofralar kurardı. O insanları sofranın etrafında bir araya getirmeyi alışkanlık haline getirmiş bir arifti. O, “Eyvah eyvah, Yine mey kokusu alıyorum. Hayhuylar, hey sesleri duyuyorum. Gönlümüzün köşesinden ilahi sırlar her an Hak diyor ama neyden duyuyorum”²⁹ diye bu sofralarda haykırıyordu.

Hikmet diline sahip ariflere göre semada “sekinet/dinginlik” vardır. Güzel sesin aşıklara hoş gelip onların ruhlarına sekinet vermesinin sebebi şudur: Elest toplantısında onlar ruhani seslere alışmış, o gün alıcı güzel seslerle beslenmişlerdir. Şimdi ise vücut, nefis ve kudret alemine ulaşmış ve o ruhani alemden uzak kalmışlardır. O güzel seslerden bir koku duyunca, mahzun gönül, özlemin yoğunluğundan dolayı coşarak çırpınmaya başlar. Bedenleri de ona uyarak harekete geçer.³⁰ İşte “sema” böyle ortaya çıkmıştır.

28 Hacı Yusuf Hemedani, *Rütbetü'l Hayat/Hayat Nedir*, Çev. Necdet Tosun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 71.

29 Ebu Said Ebu’l Hayr, *Rubailer*, s. 237.

30 Sipehsalar Feridun Bin Ahmet, *Hız. Mevlana’dan Görüp İştiklerim*, Çev. Ahmet Avni Konuk, Sufi Kitap, İstanbul 2017, s.105.

Sema'da hakikate ermiş erlerden çıkan bütün hareketler bu noktada, hakikat ve hikmet dili veya işaretidir. Çarh atarak sema etmek tevhide işarettir. Yani tevhidi sema dili ile konuşmaktır. Bu makam muhakkak hikmet sahibi ariflerin makamıdır.³¹ Semada buldukları derin huzurdan dolayı ariflerin dili durudur, zihni dingindir ve onlar tahayyül dünyasında zevk, vecd ve istiğrak halindedirler.

Zihin her zaman istemli ve istemsiz her türlü soruyu sorar ve kendini sürekli yorar. Çünkü bu yormanın nedeni her sorunun emek gerektiren bir cevap gerektirmesidir. Soruya verilen her cevap ise tahkik/inceleme, tahrir/zihni olumsuzluktan özgürleştirme, tenkid/eleştiri, mübahase/araştırma, müşahede, mücadele ve sorgulamayı gerektirir. Hikmet diline sahip arifler bazen cevabın peşine takılarak soruya ve bazen de sorunun peşine takılarak cevaba giderler. Ancak söz/işaret/ ayet sonucu gelen çağrı anlamında Tanrının mesajları da vardır. Bu çağrıya da ancak teslimiyet, aşk ve iman nuru ile ontolojik bir cevap da verilir. Her iki yolu da arifler yöntem olarak kullanmışlar ve bundan da arifler sohbet, muhabbet, makallat, divan, sualname ve cevapname, mesnevi ve nefes kültürünü oluşturmuşlardır. Bunların derin anlamları için tasavvuf tarihine bakmak yeterlidir.³²

Şebüsterî, yukarıda “Soru soranı azarlama ve Rabbinin “nimetin”den çokça söz et” ayetiyle ilgili olarak konuşurken arifler için her türlü soruyu soranı, nefes/söz isteyeniyi geri çevirmemek ve Rabbin nimetlerinden her mecliste söz etmek, her sohbet ve muhabbetinde Rabbin nimetlerini anmak, hatırlamak ve hatırlatmak gerektiğine işaret eder. Bu durumda, arifin dilden dolayı topluma karşı üstleneceği iki kutsal görevi vardır. Birincisi muhabbet ve hoş sözlerle konuşmak, sesli veya sessiz, dilli veya dilsiz sorulmuş sorulara cevap bulmak amacıyla “zikir ve sohbet” etmektir. İkincisi ise Rabbin nimetlerini tüm canlılara anlatmak ve varlığa karşı şükran duygusu ile bunu her zaman ve her mekanda yaşatmaktır. İşte bu nokta hikmet dilinin felsefesini oluşturan temel bir noktadır. Yunus’un “Yaratılanı severim, Yaradan’dan ötürü” demesi ve sevgi dili ile varlığı kucaklaması bu düşünce felsefesinden dolayıdır. Kısacası, zikir, muhabbet, tatlı söz, incitmemek, saygı, iletişim, arabuluculuk, aşk, şükür, gönül almak, sohbet ve Rabbin her türlü nimetini dil, söz ve cömertlik gibi edimlerle anmak ariflerin hikmet dilinin şanındandır.

Arifler yukarıda söz ettiğimiz ayeti şiar edinerek Rabbin nimetini, mesajını, sözünü ve sırrını anlatmayı ve varlığı incitmemeyi en yüksek ahlaki ödev olarak telaki ederler. Ariflere göre nimet üç şeyde toplanır: Birincisi

31 Sipehsalar Feridun Bin Ahmet, *H. Mevlana’dan Görüp İşittiklerim*, s.105.

32 Mehmet Ali Ayni, *Tasavvuf Tarihi*, Sadeleştiren: H. Rahmi Yananlı, İstanbul, 2000, s.177.

Güzellik/Cemal ki iyiden önce gelir. İkincisi *Aştır ki bu ilahidir*. Aşk irfan edebiyatında Züleyha sembolü ile ifade edilir. Üçüncüsü ise *hüzündür*, bunu da arifler Yakub'un simgesi ile isimlendirirler. Sühreverdi'ye göre söz konusu bu üç nimet -*güzellik, aşk ve hüzün*- kardeşlerdir. Biri nereye giderse ötekiler de onun peşinden gider. Arifler aşk, marifet, şükür, sabır ve hilm makamları ile bu kardeşleri ruhlarında ve sözlerinde karşılamaya hazır dırlar. Arifler için bu demektir ki hikmet dilinin üç farklı birleşeni vardır: *Güzelliğin dili, aşkın dili ve hüznün dili*. Arifler kendi hikmet mertebelerine göre bu üç farklı dilden biriyle muhakkak konuşmaktadırlar.

Sühreverdi "Bil ki hakkın yarattığı ilk şey akıl diye adlandırdığı parlak bir cevherdir. Hak bu cevhere üç sıfat bahşetti: Birincisi Hakkı tanımak, ikincisi kendini tanımak, üçüncüsü ise önceden olmayıp daha sonra var olma sıfatları tanımadır. Hakkı tanımak sıfatından *Güzellik* meydana geldi. Sonra ona *İyilik* denildi. Kendini tanımak sıfatından *Aşk* ortaya çıktı, sonra ona *Sevgi* denildi. Önceden yok olup daha sonra var olma sıfatından ise *Hüzün* meydana geldi. Bu nedenle Adem yaratıldığında üzerine kırk yıl hüzün yağmuru düştü. Ona da *keder* denildi. Bu üç sıfat birbiri ile kardeş olup aynı kaynaktan meydana gelmişlerdir. Güzellik en büyükleridir. Güzellik kendisine baktı, kendisini gayet güzel-iyi gördü, sevinip gülümsemesi sayesinde binlerce yakın/mukarep melek yaratıldı. Aşk ortanca kardeşdir, kendisi güzellik ile samimidir. Gözünü ondan ayırmazdı, hep hizmetindeydi. Güzellik tebessüm edince heyecanlanıp mustarip oldu, hareket etmek istediğinde en küçük kardeş olan hüzün kendisini aşka körü körüne bağladı. Bu yüzden gökyüzü ve yeryüzü meydana geldi"³³ der.

Kelimelerin Yeniden Doğuşu: Söz ve Can

Hikmet diline sahip arifler için güzellik, aşk ve hüzün kavramlarını ifadeye dökülebilmek için dili yetersiz görürler ve üzerinde pek yorum yapmaya yanaşmazlar. Ancak bu kavramları kendi canlarında yaşanı bir hale gelecek bir biçimde söz olarak yaşarlar. Arifler dilden kelimeleri ölü olarak alırlar, ancak kalplerinde, tahayyül güçlerinde sözü yaşatarak ona can verirler. Bir başka deyişle cansız kelimeler, cansız bir dilden, isimlerin ilahi gücü ile yeniden doğuş gücüyle ilahi bir can olurlar. Arifler görünenin arkasında görülmeyeni aradıkları için hiçbir nesneyi/isimi/metni görüldüğü gibi kabul etmediklerinden söz etmiştik. Arifler her metnin bir zahiri ve bir de batını olduğunu söylerler. Arifler metni yorumlar ancak aşk deneyimi ile metni kendilerinde yaratıcı bir şekilde ikinci bir "can" haline getirirler. Bu can sayesinde yeniden doğuşu yaşar ve sözü hikmet diline dökerler. Bir başka de-

33 Şehabettin Sühreverdi, *Cebraill'in Kanat Sesi, Sembolik Hikâyeler*, Çev. Sedat Baran, İstanbul, 2006, s. 23.

yişle her türlü ilahi isim/kelam/ söz ve metin (evren kitabı da bir metindir), hikmet dili aracılığı ile arifteki doğuştan cana sonradan katılarak Hakkın tecellisi olan özü ilahi sözden ibaret yepyeni bir “Cana” dönüşürler. Her türlü isim/kelime/metin arifin elinde katılığını yitiren, içinde hayy/hayat dolu ilahi bir cana dönüşür. Tıpkı sert mizaçlı Musa’nın, Hızır karşısında ister istemez yumuşaması gibi onlar da hilm, hikmet ve sessizlik dili ile dilin katılığında oluşan metni can ile yumuşatmayı başarırlar. Seyyid Burhaneddin “temiz söze, temiz can gerekir. Senin canın olmazsa nasıl olur da senin sözünde can olacaktır?”³⁴ der. Tam da bu aşamada hikmet dillinin paradoksa sahip özelliği devreye girer. Varlıkta hem görünen hem de görünmeyen aynı anda bir arada var olunca, dil açısından ciddi bir paradoks ortaya çıkar. “Bir ve Çokluk” bir başka deyişle “vahdet ve kesret” sorunu, arifin karşısına ciddi bir sorun olarak çıkmaktadır. Mantığın yetersiz kaldığı dilde oluşan bu paradoksa karşı, söze dayalı yeni bir dil arayışı başlamış ve yeni mistik ve felsefi sorular sorulmuştur. Nasıl olur da “Bir ve Çokluk” ikisi bir arada olabilir? Varlık nedir? Varlık gerçek mi yoksa bir gölgeden/hayalden mi ibarettir? Varlık aynı anda hem “görünen” hem de “görünmeyen” şeklinde nasıl tezahür edebilir türünden paradoksa yönelik sorular sormuşlardır ve cevaplar aramışlardır. Ariflerin tasavvuf felsefesinde, Varlık sorununa önem verip onu önceliklelerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Vahdet-i vücud kavramının önemi işte buradan gelmektedir. Burada soracağımız asıl soru, hikmet dilinin bu türden sorulara karşı nasıl bir dil geliştirdiğidir.

Dilin temel özelliği, öncelikle onun özdeşliği temel alan gramer aracılığı, yani mantık/nutk ile ortaya çıkmasıdır. Aynı zamanda dil temel duyguların da ifade aracıdır. Arifler kelimenin ya da isim-sıfatların tecrübe edilebilmesi için duyguyu oldukça önemserler ve kelimeleri tahayyül gücü ile zihinde güçlendirdikten sonra bu durumu paradoks dili ile ifade etmekten de hiç çekinmezler. Akıl ve duyguyu, ben ve onu, ben ve seni, biz ve onları hem ayrı (fark) hem de aynı (özdeş) ve benzer olarak aynı anda kabul edebilir ve buna yönelik bir dil de kullanırlar. Yine duygular aracılığıyla ariflerin önemsedığı “vecd” hali ile varlığa karşı hem rasyonel hem de irrasyonel tavrı aynı anda takınabilir. Örneğin sema ritüeli felsefesinde, arif nokta halindeki felekler gibi dönerken varlığı birbirinden ayıran keskin çizgileri kaldırır, böylece eşya arasındaki sınırları kaldırarak tek bir nokta-çizgi ve tevhit-vecde daha da derinleşince varlığı tek bir nokta olarak algılar. Arif olguyu, rasyonel boyuttan irrasyonel boyuta taşımaktadır. Bu vecd halinin ortaya çıkmasını sağlayan araçlar, sözde vezin; seste güzellik, melodi ve ritim, bedende sema ve ruhta musikidir. Bu nedenle de arifler için dil katılığı içeren değil, hilmin

³⁴ Seyyid Burhaneddin Tirmizi, *Maarif*, çev. Ali Rıza Karbulut, Mektebe Yayınları, Ankara, 1995, s. 39.

bir göstergesi olan musiki gibidir.³⁵ Dili sert diken gibi kullanan cahillere karşı arifler merhamet, dayanışma, saygı, sevgi, sorumluluk, arabuluculuk ve tahammül hikmetlerden daima söz etmişler ve toplumsal iletişimi kutsal bir görev gibi telakki edip, hiç kimseyi incitmemek adına dili musiki gibi kullanmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca hikmet dilini kullanmayı tercih eden arifler, dili musiki gibi kullanarak da cehalet ürünü olan “egoları” eritmeyi ödev olarak bilmişlerdir. Bu anlamada İbn Arabi hikmet dilini geliştirmede önemli bir çıkış açmış ve “*halkun cedid (yeniden doğuş)*” gibi kavramlarla bu konuda öncülük etmiştir.

Yeniden doğuş felsefesi, dili kullanma biçimiyle de dolaylı olarak ilişkilidir. Mürşidin arife öğrettiği şeylerden biri de dil süpürgesi ile gönülde toz-gereksiz düşünceler -çıkarmayı bırakmasıdır. Bu toz çıkarma işini bıraktığı anda gönül dalgasız ve berrak bir aynaya veya dalgasız bir göle, yani berrak bir şekilde dibindeki nesnelere yansıtan parlak bir göl-aynaya dönüşür. İşte arif de zihnindeki düşünce çokluğunu bırakıp, tek bir düşünceye, tek bir çizgiye, tek bir noktaya, tevhit kelimesine odaklanıp zihnini sakinleştirdiğinde, işte o anda kendi ruhunu temaşa edebilir. Kendini çokça yapılan murakabe temrini ile ancak bu müşahede aşamasına getirebilir. Bu nedenle arif için “konuşan dili”, yani kendini, gece gündüz çokça murakabe etmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle Kuran’da geçen “enfüsi ve afaki” kavramları insandaki iç dil-düşünce ve dış-nesne diline işaret ettiğini belirtmekte fayda vardır. Her iki dildeki işaretleri görmek ve okumak gerekir. Kısaca hikmet dili, gönül, akıl ve ruhtan kopuk haldeki dil organının çıkardığı bunca tozu öncelikle iç dünyasından dağıtması gerekir. Dilin, gönül evini temizleme adına, evi toz içinde bıraktığına dair hilesi hakkında da farkındalık kazanması gerekir. Son olarak hikmet dilini yaşamda yetkinleştirmek gerekir. Bu nedenle hikmet dili kesinlikle hayatın içinde, yaşayan ve edimsel bir dildir.

Hikmet dilinin bir diğer özelliği de onun elverişli bir biçimde *düşünce, tahayyül ve eylem* alanlarında kolaylıkla kullanılmasıdır. Hikmet dili din dili değildir. Arifler için dil aynı zamanda mecaz, metafor, simge ve semboldür. Dilin bir diğer özelliği ise dilin ruha (mutlak ben ve mutlak iyiye) tırmanan bir merdiven olma özelliğini taşımasıdır. Hikmet diline talip olan arifler, dil merdiveniyle hedefinin zirvesine vardığında ise artık dil organını bir kenara koyup, ruhun bizzat kendisini temaşa ve müşahede etmek makamına geçerler. Ruh salt bir deneyimdir. Dil ise deneyimi yorumlamaktır. Ruhun olduğu yerde sözcük ve düşüncelere yer yoktur. Sadece ruhu temaşa etmek veya müşahede etmek vardır. Hikmet dilinin özü budur. Bu yüzden Mevlâna “düşün-

35 Mehmet Kasım Özgen, “Gılgamış Destanında ve Misticizmde İçsel Yolculuk”, *Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Kare Dergisi*, cilt 9, 2020, s. 1-33.

celerini yak, erdin gittin işte” der. Müşahede için murakabe gerekir. Murakabenin sonucunda ben ve ego arasındaki doğuştan var olan savaş fark edilir. Arifler dilden, düşünceden kurtulunca ruh makamı gelir ancak ruh makamından sonra ölümsüzlük, Birle “Bir” olmak, ittisal ve evrensel bilinçle bütünleşmek gibi vahdet-i vücud ve mistik bilince özgü bilince sahip olurlar. Ariflerin bu mistik bilincin adına *aşk bilinci* dediklerini tespit etmekte ve buna vurgu yapmakta yarar vardır. Hikmet dilinin en önemli özelliklerden biri de onun vahdet-i vücud ve mistik bir bilinçle aşkın boyasına boyanmasıdır.

Mistik Bilinç ve Aşk Bilinci

Hikmet diline talip ariflerde mistik bilinç dediğimiz bilinç, aşk bilincidir. Mistik bilinçte, dil ve mantıktan dolayı meydana gelen paradokslar gibi aynı şekilde aşk bilincinde de paradokslar vardır. Mistik bilinç, mistik aydınlanmanın veya kozmik bilince sahip olmanın diğer adıdır.³⁶ Stace’e göre, mistik bilinç bölünmez bir bilinçtir ve çokluk ötesine ait bir birlik bilincidir. Mistik bilinç “Bir’in” Ezeli ve Ebedi olanın dolaysız bir deneyimini elde etmek iddiasında bulunmaktadır. Mistik bilinç, Bayezid Bistami’nin “Beni benliğinle ört” sözüyle anlatmak istediği şeydir. Ardından “O sen olacaksın, ben asla orada olmayacağım” diyor ki bunun anlamı, onun kişisel kimliğinin, Tanrı olarak yorumladığı evrensel “Ben” ya da “Bilinçte” bütünüyle yok olması veya çözümlenmesidir, dolayısıyla orada “Ben” değil yalnızca “Sen” olacaktır.³⁷ Ancak sonuçta ben orada olmayacaktır.

Mistikler, dili yetersiz, hatta yerine göre gereksiz görürler. Onlar deneyimledikleri şeyin söze dökülemez ve anlatılamaz olduğunu söylerler. Mistik bilinç, yani bölünmez bilinç, bütün anlatımların ötesindedir. “Anlatılamazlık”, mistisizmin dünyanın her yerinde temel bir özelliği olarak kabul görmüştür.³⁸ Mistikler, kendi deneyimlerinin “anlama yetisinin ötesinde”, “zihnin ötesinde”, “akılın ötesinde” olduğu sözünü durmadan yinelerler. Bu “Ben” doğal olarak, mistik deneyimde bilinen evrensel “Ben”dir veya “Bir”dir. Böyle aydınlanmış insanlara Ruysbroeck: “Akılın üzerine yükselmişlerdir” der. “Bir insan ne zaman tümüyle zihin üzerine çıkar diye sorar Eckhart ve “Her şeyde her şeyi gördüğü zaman, tümüyle zihnin üzerine çıkar” diye yanıtlar.³⁹

Stace, “Mistiğin sözcükleri nasıl bir işleve sahiptir?” sorusunu sorar ve bu soruya Dionysiuscu kuram ve mecazi kuram adını verdiği görüşle cevap vermeye çalışır. Dionysiuscu kuramın özü, hiçbir sözcüğün mistik deneyi-

36 Walter T. Stace, *Mistisizm ve Felsefe*, Çev. Abdülkadir Tüzer, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 24.

37 Walter T. Stace, *a.g.e.*, s. 55-56.

38 Walter T. Stace, *a.g.e.*, s. 280-282.

39 Walter T. Stace, *a.g.e.*, s. 280-289.

me ya da Tanrı'ya ilişmeyeceği görüşüdür ve o bu görüşünü uç bir biçimde öğretmiştir. "Anlatılamazlık" kuramları Tanrıyı anlatmak için genellikle olumsuzluk dilini kullanırlar: "Ne şudur, ne de budur" gibi. Ancak bu mantık da sonsuza kadar gider: "Ne şu, ne bu değil" değildir diye de eklemek gerekir.⁴⁰ Bununla birlikte Dionysiuscu kuramda Tanrı ile ilgili "deneyim, duygu ve vecd" dili olarak kullanılır ki bu mistik bilincin temel özelliklerindedir. "Bir" ve "Birlik" gibi kavramlarla yine de bir dil inşa edilir. İyi ve güzel olan her şeyin nedeni Tanrı olduğu için biz Tanrı'ya "Tanrı" deriz. Var olan şeylerin nedeni olduğu için biz ona "Varlık" deriz. "Tanrı", der Dionysius, "her şeyin nedenidir, bununla beraber, kendisi onların tamamını üst gerçeklik olarak aştığı için Hiçtir. Bu nedenle Dionysius Tanrı'nın bütün sözcükleri aşısını "üstün" veya "üst" (tenzih) sözcüklerini sürekli kullanarak dile getirmeye çalışır."⁴¹ Stace'e göre, mistik dile ilişkin mecaz kuramının özü, mistiklerin mecazı, kendi dillerine destek yapmalarına dayanır. Mecaz, benzerliği imlemektedir. Örneğin "karanlık" ve "sessizlik" mecazdır. Karanlıkta hiçbir ayırım olmadığı için boşluğa benzer. Bütün ayrımlar Tanrı'da kaybolduğu gibi, karanlıkta da kaybolur. Eckhart da "boşluk" için kendine özgü mecazlar üretir. O boşluğa "çorak", "sahra" vs. der.⁴² Mistikler gibi arifler de aşk bilincine sahiptir ve onlar da aşk dilini kullanırlar. Onların da dili aşk dilidir ve "neye sahipsen ona sahip değilsin, nerede isen orada değilsin"⁴³ gibi paradoksal bir dil kullanırlar.

Mistik bilinç tüm dünyada mistikler tarafından ortak bir deneyim olarak "Birliğin" deneyimlendiği bir bilinçtir. Hikmet, bilgi ile başlar. Bu bilgiler, evrenin ritimlerinin bir parçası olmak için doğal düzenin kumaşına dokunan işaretler ve semboller olurlar. Bütün evren aşkın gerçekliklerin sembolü olmaktan başka bir anlama gelmemektedir.⁴⁴ Plotinus'un "Bir"i, Budizm'in "Brahman"ı ve hikmet arayışında olan yolcunun "Hakk"ı bilgi ve duygu ile deneyimlemesi, yöntem farklı farklı olsa da yine de dünyanın her yerinde mistik veya aşk bilincine çıkan tüm kapılar biridir. Ariflerin mistik bilinci aşkın bilincidir. Aşk ile arif bilinçlenir. Zira ariflere göre Aşk ya da "Bir" Tanrı'dır.⁴⁵ Hallac-ı Mansur "Aşkta mest olanlarla birlikte sen de divane ol. Özü kavra sırta er" der. Yine o "ses verdi Yaradan gönülden bana. Onun dili üzere konuşur ilmim. Yaklaştım, ayrılık erince sona, Allah övdü beni,

40 Walter T. Stace, *a.g.e.*, s. 293.

41 Walter T. Stace, *a.g.e.*, s. 294.

42 Walter T. Stace, *a.g.e.*, s. 296.

43 Walter T. Stace, *a.g.e.*, s. 258.

44 John A. Herlihy, *Ruhun Sınır Bölgeleri*, Çev. Abdüllatif Tüzer, İnsan Yayınları, İstanbul, 2019, s. 214.

45 Fahreddin-i Iraki, *Lemaat, Aşk Metafiziği*, Çev. Ercan Alkan, Hayy kitap, İstanbul, 2012, s. 56.

ulvi, seçkinim.” Bir başka yerde o aşk bilinci ile şunu der: “Ben/ene deyince, o da Ene/Ben der. Fakat bunlar onun için değil, yalnız senin için anlam ifade eder.” Ona göre aşk bilincine sahip “arif görendir.”⁴⁶ Bu nedenle arifler açısından aşk bilincinin ne anlama geldiği üzerinde kısaca durmamız gerekir.

Aşk-Hikmet Dili

Ahmet Gazali’ye göre; dil tamamen gönüldür. Gönülden kastedilen ise kalptir. Tasavvuf literatüründe kalp [gönül] bedeninin organı olan fiziksel bir parça değildir. Yunus Emre şiirinde Hak’kın verdiği gönül ile Cebrail’e dönüşebildiğini yazmıştır: Bir dem döner Cebrail’e, rahmet saçar her mahfile/Bir dem gelir gümrak olur, miskin Yunus hayran olur⁴⁷. Bu dizelerde kalbin Tanrı ile bağına atıf yapılmaktadır. Tanrı da kendi sözü [vahiy] için en uygun yer olarak Peygamberin kalbini seçmiştir. Gönül insanın kemal yolculuğunun da merkezidir. Bu içsel yolculukta ruh ve sır gibi menzillerden geçilir. Mevlâna başeseri “Mesnevi” ile ilgili bilinmeyen sırları anlatan bir ses tanımını yapar. Bu tanımda da sesin kaynağı “neydir”. İnsan kelimesi yerine metafor olarak ney kelimesi kullanılır. Açıklanan “sır” ise Peygamberin, Ali’ye söylediği ve Ali’nin de derin ve karanlık kuyuya söylediği bir sözdür. Bu sözü duyan kuyudaki kuru kamıştır [ney]. Neyin kalpten gelen nefesle ses çıkardığı dikkate alındığında, neyin sesi kalbin sesi, neyin sırrı kalbin sırrıdır. Nefes canın özüdür. Mevlana’da canın sırrını nefes, nefesin sırrını ney anlatır. Neye ses veren nefesin kaynağı ile aşka güç veren yaşamın kaynağı aynıdır. Kalp aşkın evi ise söz de aşkın sırrını anlatan sestir. Aşkın ve sırrın dile dönüşmesidir. Öyleyse yaşamın [nefesin], sözün [ses-ney], aşkın kaynağı Tanrı ile aracısız bağ kurabilen kalptir. Mevlâna ney metaforu ile burada kalbinin Tanrı’dan aldığı sırrı/hikmeti arifler ile paylaşma arzusunu anlatmıştır. Bayezid-i Bistami (874) Ebu’l Hasan Harakani (1034) Ebul Said Ebul Hayr (1049) Ahmet Gazali, Feridun Attar (1230) Horasan erenleri bilgi dilinden (nazar- istidlal dili) değil, gönül dilinden (keşf, müşahade dili) yani aşk-hikmet dilinden konuşur. Ahmet Gazali’nin aşk felsefesi Aynu’l Kudat Hemedani, Senai, Ruzbihan Bakli, Attar ve Fahreddin-i Iraki üzerinde çok etkili olur ve onlar tarafından aşk felsefesine dönüştürülerek sistemleştirilir. Böylece hikmet dili geliştirilir.

Ahmet Gazali’ye göre: “Aşk ruhun binitidir. Ruhun kendisine giden yol aşktan geçer. Ona göre varlık aşktan oluşmuştur. “Ben sevdiğimin sevdiğim de ben, Biz iki canız evimiz bir ten, Beni görünce onu görürsün, Onu görünce hemen beni sen.” “Gönlüm! Sakın sırrını yâre söyleme, Bu “aşk”

46 Y. Nuri Öztürk, *Hallac-ı Mansur ve Eseri*, Yeni Boyut, İstanbul, 2007, s. 354-389.

47 <http://yunusemre.net/siirler/4-bir-dem-gelir.html>

sözünü iki de bir söyleme, Gönülüm dedi: Bir daha böyle söyleme. Teslim ol sen çok söz söyleme.” Gazali, “Aşk Tanrıdır “aşk zatıdır, sıfattır, kıbledir, taliptir, matluptur, evveldir, ahirdir, sultandır. O “gizlidir” aşk, hiç gören olmamış apaçık onu, nasıl taşır bu aşıklar boş sözlerin gururunu” der.⁴⁸ Aşkın esrarı “Aşk sözcüğünün harflerinde gizlidir. “Ayn” ve “şin” harfleri aşktır. “Kaf” harfi ise kalbe işaretler. Gönül (dil) aşık değilse o zaman sallantıdadır. Farsçadaki gönül anlamına gelen “dil” ile Türkçedeki “dil”in benzerliği, söz ancak gönülden gelirse söz olduğuna işaretler. Âşık olunca gönül de dil de aşinalık kazanır. Aşk göz ve görme ile başlar ve (dil bunlardan sonra olgunlaşır) “Ayn” harfi başlangıçta “aşk harflerine samimiyet ile yaklaşır.” Derken aşık, şevkle özlemle dolu şarabı (vecd) içer. Bu durum Şin harfi (şarap) ile ünsiyet sağlar. Buna takiben aşık kendinden geçer ve maşukta dirilir. Kaf harfi ise aşkın maşukla var olduğunu gösterir. Dahası bu harflerin çeşitli terkiplerinde pek çok sır vardır. Bu kadar uyarı kâfidir.”⁴⁹

Ahmet Gazali, Mevlana’da da olduğu gibi, aşk hususunda “nefese” ilginç bir şekilde çok önem verir. Ona göre sözün arkasında harf, harfin arkasında ses, sesin arkasında ise nefes vardır. Nefes üzerinde yapılacak bir tefekkür aşkta şaşılacak bir merhale kazandırır. “İnsan kendi nefesine hayran kalır. Zira giren ve çıkan nefes maşuğun biniti haline gelir. Bunun nedeni maşuğun meskeninin gönül/dil olmasıdır. Dolayısı ile nefesin, maşuğun renk ve kokusunu gönülden alması gerekir. Burada öyle olur ki insan, yüzünü kendisine çevirir, dışarıyla hiç ilgilenmez. Bu durum öyle bir noktaya gelir ki eğer maşuk çıkıp gelse aşık, nefesle iştiğalinden dolayı ona hiç aldırmaz. Eğer maşuk onu, kendisiyle ilgilendirmeye çalışacak olursa buna katlanmaz. Zira bu nefesi müşahede hoş bir şeydir.”⁵⁰ Nefes murakabesi dolaylı olarak düşünce, dil ve hikmet farkındalığını sağlar. Nefes ile dil, düşünce ve hikmet arasında doğrudan bir ilişki vardır. Farkındalık/murakabe nefesi, nefes, dil-düşünceyi terbiye eder ve böylece hikmet dili kişide gelişir ve olgunlaşır.

Aşka sahip olmak için yeniden doğmak gerekir. Aynül Kudat Hemedani’ye göre, İsa peygamber şöyle haber vermektedir. İki kere doğmayan göklerin melekûtuna erişemez. Yani kim anneden doğarsa bu alemi, kim kendinden doğarsa öteki alemi görür. Bu yüzden Yüce Peygamber nefesini bilen rabbini bilir buyurmuştur.⁵¹ Şebüsterî de aynı görüştedir. “İnsanın üç tür-

48 Ahmet Gazali, *Sevanihu'l-Uşşak, Aşıkların Halleri*, Çev. T. Koç, M. Çetin, Hece yayınları, İstanbul 2008, s. 26.

49 Ahmet Gazali, *a.g.e.*, s. 72.

50 Ahmet Gazali, *a.g.e.*, s. 64.

51 Aynülkudat Hemedani, *Temhidat, Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, Çev. Halil Baltacı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015, s. 19.

lü ölümü vardır. Birincisi zan itibari ile her lahza ölüp durmaktadır. İkinci ölümü, dileyerek, isteyerek ölmesi, üçüncüsü de eceli gelince ister istemez ölmektir. Ölümle dirim, birbirine zıt olduğundan üç ölüme karşılık üç de dirim vardır. Alem dileyerek ve isteyerek ölmez. Bu ölüm bütün alem içinde yalnız insana mahsustur. Fakat cihan da her an değişip durur ve her yok oluştan sonra derhal evvelki gibi olur. Varlık Hakk'ındır, ondan başka her şey fanidir. Kur'an buyurmaktadır, "*Küllü men aleyha fan*", bunu bildirdiği gibi "*la fi halkı cedid*" (yeniden yaratılış) ayeti de apaçık anlattı.⁵²

Arifler de insanda iki ölüm kabul ederler, tıpkı iki doğumu kabul ettikleri gibi. Bunlardan biri eceli ile ölmek, öbürü ölmeden önce "*ihtiyari*" olarak kendi benlik ve varlığından ölmektir. "*Hesabınız görülmeden hesabınızı görün, ölmeden önce ölü*n" mealindeki hadis, benlikten, bencillikten, kendi dileklerinize, başkalarının zararına olan isteklerinize uymaktan vazgeçin, benliğinizden ölümlerine gelir. Şebüsterî, insanın gerek madde gerekse mana bakımından ölüp dirildiğini, bu oluşun daima bulunduğunu söyleyip adeta Herakleitos'un değişim görüşlerini yeniden dile getirmektedir. Şebüsterî bu ölümü de iki ölüme katarak insan için üç ölüm kabul ediyor ve İsa peygamberin yeniden doğmayan kişinin melekut alemine giremeyeceğini söylediğini söylüyorlar.

Hemedani'ye göre aşkın önündeki en büyük engel adetperestliktir. Hemedani, arifleri "Adetperestlikten" el çek, zira adetperestlik putperestliktir ve zanperestliktir" diyerek uyarır. Hemedani, Kuran'daki "babalarımızı bir din üzerine bulduk" (Zuhuruf 43/23) diyen topluluk nasıl azarlandı görmez misin diyerek "eleştirel bir dille" müritlerini ve arifleri uyarır ve onları hikmet diline yönlendirir. Bu dil birbirimizin kusurunu araştırmak yerine birbirimize karşı tahammül kültürü ile düzeltmek, ıslah etmek, dayanışmak konusunda birbirimize yardımcı olan bir dildir.

Aşkın dili, huzur ve dinginliğe çağrı yapan bir dildir. Arifler aşkın bu çağrısını, Tanrı'nın bir çağrısı olarak kabul edip, tam bir teslimiyetle aşka, onun diline teslim olmuşlardır. Ancak aşkın dilinde bir parça mihnet vardır. "Aşk onu sardı, uykusuz kaldı. Geceyi zor ve ıstırapla geçirdi, gözlerine söyledi: gözyaşların aksın. Ağla ya da kendi kanında boğul. Aşkın koşuludur, sevdalı yürek aşk belasını her türlü tattan üstün görür".⁵³ Tanrı elçisi, sözü gönülden işitmek istediğinde "Erihena" ya Bilal! Beni benden alıp hakikate ilet derdi. Gönlü, dilden işitmek istediğinde ise "kellimini" ya Humeyra derdi. Ey Ayşe beni hakikatten kendime getir, beni kendine getir ki insanlar

52 Mahmud-ı Şebüsterî, *Gülşen-i Raz*, s. 140.

53 Hallac-ı Mansur, *Divan-ı Hiç*, Çev. Cavit Mukaddes, SUB Yayınları, İstanbul 2018, s. 91.

benden faydalansınlar”⁵⁴ derdi. Bu aşk veya hikmet dili güzel bir ruha sahip insan tarafından güzel ahlakı tamamlamak üzere kullanılan bir dildir. Kendisi şöyle buyurur: “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim.”

Hemedani’ye göre “kendi heva ve hevesine tapmak” aşkın önündeki en büyük perdedir. “Gönül lisandan/dilden dinlenir. Lisan konuşan gönül dinleyendir.’ Dedim ki ey padişah seni nerede arıyayım? Senin sıfatını nasıl vasf edeyim? Dedi ki beni arşta, cennette arama, kendi kalbinde ara ki Ben kalpte aranırım. Gayret göster ki kendinden kurtulasın. Kendine tapmaktan (hodperestlik) kurtulmadıkça Tanrıya tapan (hudaperest) olamazsın.”⁵⁵ Çünkü kendine tapanın dili ancak şirk dilidir, bencillik dilidir, bencillik dili ise aşk/hikmet diline aykırı bir dildir.

Attar da aşk önündeki en büyük engelin benlik davası ve bencillik meselesi olduğuna işaret eder. Ben- ben dilini/bencillik dilini bırakmadan ve hikmet diline sahip olmadan içsel yolculuk yoluna girilemeyeceğinden söz eder. “Kul olmadan özgür olmazsın. Önce kul dilini kullan sonra bak nasıl özgür oluyorsun.” Kulluk dili aşk ve özgürlük dilidir. “Her şey bir zattan ibaret ancak sıfatlarla bezenmiş. Her şey tek bir harf aslında, ibareler değişik. İlmin dili ile ona ulaşılmaz. Onu tanımanın yolu gönül dilidir, bu tecrübe ve hissin dışındadır. Aşk dili işaret dili de değildir. “O” deme çünkü O işarete sığmaz. Sus, çünkü O, senin ifadelerine sığmaz. O ne işaret kabul eder ne de dile sığar. Ne kimse onu bilir ne de ondan nişane bulur. “Sen benliğinden kurtulduğun zaman, kemal işte budur. Sen kendinden kurtul, yol ol, kavuşma işte budur.”⁵⁶ Attar benlikten kurtulmak için “tefekkürsüz tefekkür” paradoksal kavramından söz eder.⁵⁷ Bunun anlamı; tefekkür ancak tefekkürsüz, tefekkürsüzlük ise tefekkür ile olur. Bu paradoksa sahip olmadan aşkın aşık-tan isteği sadece sessizlik ve sükut olur. Sükut olmadığı sürece bencillikten ve bencillik dilinden kurtulunamaz. Yunus Emre kemalin aşk ile mümkün olduğunu, aşkın da benlikten kurtulmak olduğunu belirtir. Varlığı yokluk ile değiştiğini belirten Yunus “Varlığım yokluğa denişmişem”, o, tefekkürü söylemden üstün olduğunu ve yokluğun/hiçliğin varlıktan değerli olduğunu şöyle anlatır: “Dilsizler haberini, kulaksız dinleyesi/Dilsiz kulaksız sözün, can gerek anlayışı/Dinlemeden anladık, anlamadan eyledik/Gerçek erin bu yolda, yokluktur sermayesi”.⁵⁸

54 Aynül Kudat Hemedani, *Temhidat, Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, s. 57.

55 Aynül Kudat Hemedani, *a.g.e.*, s.19.

56 Feridüddin Attar, *Mantıku't-Tayr*, Çev. Mustafa Çiçekler, Kaknüs Yayınları İstanbul, 2006, s. 32- 37.

57 Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 394.

58 <http://yunusemre.net/siirler/91-anlamadan-eyledik.html>

Attar'a göre aşk görmektir. "Akıl iki dünyanın zahirini görür. Aşk görürse, sadece cananı görür", "akıl güçsüzlük tuzağının serçesidir. Aşk ise manaların simurgudur"⁵⁹ "Binlerce perdeyi geçtin dünyada, suretten geçtin yöneldin manaya. Adına aşk denilen o vadide. Dünya perdesi bir misal oldu sana,"⁶⁰ "dünya" aşk önünde bir perdedir. "Niçin perdenin kaldığını sorarsan, yapılanların hiç görüldüğünü sorarsan. Burada dile konuşmak düşmez. Bu ancak akıl ile can işidir. Sözüünü külahının arkasına sakla. Dilinin konuşmasına engel ol. Kimse bu sözleri anlayamaz. Sen yönelecekse, kendi içine yönel. Her dilin söylediğine bakıp incinme. Deniz gibi değişim halinde ol daima. Mertler gibi tefekkürde ol daima."⁶¹ İşte bu sözler aşk dilinin özelliklerini bize anlatmaktadır.

Aşk için aklın sınırlarını bilmek gerekir. Şebüsterî'nin sorusuyla, "Düşünce nedir? Düşünce batıldan hakka gitmek, cüzde mutlak olan küllü görmektir." Akılı bırak sen, Hakkı bulmaya bak.⁶² Hakikat, varlık suretlerinden bir surete bürünerek, söz arasında sen ona "ben" dersin, Ben ve sen asıl varlığın arızı suretleriyiz, Sen söz arasında "ben" dedikçe bu söz ruha işarettir, dersin. Arifin gönlü varlık sırrını bilir. Gerçek varlıktan başka varlık tanımaz. Senin varlığın dikenden, çerden çöpten ibarettir. Bunların hepsini gönlünden at. Yürü, gönül evini süpür (dil ile toz etme) Sevgiliye hazırla, güzel konak haline getir. O evden sen çıktın mı o gelir. Sana yüzünü sensiz gösterir. Varlık bir denizdir söz de kıyısı, O denizin sedefi harf, incileri gönlündeki bir yer, Her dalgası rivayetlerden, Tanrı buyruklarından, peygamber sözlerinden binlerce iri taneli ve değerli inciler çıkarır. Her an o denizden binlerce dalga kopar da yine bir dalga eksilmez. Bilgi o ulu denizden meydana gelir, bilgi mevsiminin sedefi de sestir, harftir. Manaları bu makama tenezzül (tecelli) edince birer surete bürünmeleri zaruridir.⁶³ Yunus Emre de akıl ile aşk arasında karşıt ilişki olduğunu şöyle savunur: "Aklım yavru vardı benim, dağıldı fikrim kamusu/ Boşaldım üş doldum veli, ne ile doldum bilmezem".⁶⁴

Aşk aşığa, söz söylemeyi öğreten bir öğretmedir. "Aşk bana söz söylemeyi öğrettiği andan beri sözlerim her meclisin nüktesi oldu."⁶⁵ "İkimiz de tıpkı gül gibi, bülbül gibi tertemiz bir sevgi ile yaşadık. Duygularımız, dü-

59 Feridüddin Attar, *Esrarname*, Çev. Mehmet Kanar, Ayrıntı yayınları, İstanbul, 2012, s. 47.

60 Feridüddin Attar, *Esrarname*, s. 52.

61 Feridüddin Attar, *Esrarname*, s. 111.

62 Mahmud-ı Sebüsteri, *Gülşen-i Raz*, s. 35.

63 Mahmud-ı Sebüsteri, *a.g.e.*, s. 129.

64 <http://yunusemre.net/siirler/54-bildiklerim-unutmusum.html>

65 Hafız Şirazi, *Hafız Divanı*, Çev. Abdülkadir Gölpınarlı, M.E.B. Yayınları, İstanbul, s. 139.

şüncelerimiz birdi, benim dilim, senin kalbinden geçenleri söylerdi.”⁶⁶ Hafız aşk, aşık ve maşuğun bulunduğu aşk okuluna “meyhane” der. Meyhane aşk okulunun mekânıdır. Orada toplananlar bir damla şarap bin dalga “vecd” için toplanırlar. Aşıkların meclisi rintlerin meclisidir.

Mevlana aşıklığı bir sanat olarak görür ve o “Aşıklık nedir?” diye sorar ve şöyle cevap verir: “Adam akıllı susuzluk; şu halde ab-ı hayat kaynağını anlatayım ona. Hayır, söylemeyeyim; onu susarak anlatayım. Anlatışa sığmaz zaten, susarak anlatayım (ab-ı hayatı, aşkı) aşkı şerh etmek ve anlatmak için ne söylersem söyleyeyim...Asıl aşka gelince o sözlerin hepsinden mahcup olurum. Sevgilimiz aşktır, şekli kılığı yoktur bizce. Bu ateşli hikaye (aşk) harflere sığmıyor, sözle anlatmaktan üstün.”⁶⁷ Bu aşıklık sanatı sanatların en üstünüdür ve en yüksek sanattır. Kim bu sanatın sahibi ise işte özgür olan, ab-ı hayatı kazanan odur ve ancak o hikmet diline sahiptir.

Sonuç

Yunan felsefesinde, ataların bilgeliğı felsefenin ve düşüncelerin izinde aranır. İnsan düşüncesi Yunan bilgeliğini ve gücünü gösteren bir semboldür. Sokrates ve Eflatun hakikatin var olduğu “ideal dünyayı” kurgularken, bu dünyayı algılamanın tek yolunun mükemmel düşünceye ulaşmak olduğunu savunur. Mükemmele [ideale] ulaşmak ise felsefe yapan aklın başarabileceğı yegane tecrübedir.

İslam literatüründe bilgelik, marifet ve hikmet sahibi olmak olarak tanımlanır. Hikmetin ölçüsü ise ilahi söze sahip olmaktır. Söz, ruh ve kalbin ürünüdür. Ancak dil sadece iletişim aracıdır. Söz kalbin tercümanı ve hikmetin kaynağıdır. Mistik düşünce ve kadim irfan dili, hikmet dilidir. Hikmet en yetkin varlığı en yetkin bilgi ile bilmektir. Mistik tecrübenin ve tasavvufun ilgilendiğı marifet bilgisidir. Hikmet dili, hakikati kazandırmaya yönelik bir dildir. Misticizm ve felsefe geleneğinde dili, çeşitli kategorilerde değerlendirebiliriz. “O” dili, “Sen” dili, öğüt dili, destan dili, şiir dili, mitoloji dili, simge ve sembol dili, din dili, aşk dili, hikâye dili, başkaldırı veya isyan dili gibi çeşitli örnekler verebiliriz. Hikmet dilinin hedefi ab-ı hayatı/mutluluğı aramaktır. Hikmet dili mutluluğı kazanma dilidir. Kadim bilgelik kitapları “bütün bilgelik Tanrı’dadır” diye başlar. İnsan “ben”i eksiktir ve onun dili de yetersizdir ancak bu benin karşısında saygı, huşu, tapınma, korku, yalvarma duyguları ile kendisiyle konuşulması gereken yetkin bir Tanrı vardır. Tanrı, insan “ben”inin karşısındaki yetkin, tam olan “O” dur. O bilinci, insanda “o

66 Hafız Şirazi, *Hafız Divanı*, s. 143.

67 İbrahim Emirođlu, *Sufi ve Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010, s. 172.

dilini” doğurur. Buna “ben dilinin” tersi olan “o dili” denir. O dili uzaklığı ifade eder ve aynı zamanda saygı, özlem, kavuşma özelliğini içerir. O dili, samimiyet, iman, niyet ve teslimiyet dilidir.

Tanrı’nın sırrına ermek isteyen kişi de kalbini ve nefsinin dil kirinden temizlemelidir. Nefsinin ve kalbini temizleyen kişiyi Tanrı söz ile diriltir ve o kişiye hikmeti öğretir. Hikmeti elde edene “arif” denir. Yokluğu varlığa tercih ettikleri için arifler ben dili yerine varlık dili olan hikmet dilini kullanmayı tercih ederler. Bununla birlikte bu dilin özelliklerini içerdiği için “Sen dilini” de kullanırlar. Sen dili Tanrı’ya “Sen” diye hitap edecek kadar kendini ona yakın hisseden bir sevgi dilidir. “Ancak seni severiz. Ancak Senden yardım dileriz” dili sen diline birer örnektir. O/Sen dilinde “ben”, samimiyet içeren dua dili ile görünmeyen bir varlığın karşısındaymış gibi onunla içten konuşur. “Sen ve O” dilinde hitap dili vardır. Kişi derdini, isteğini karşısında hayali olarak duran ancak görünmeyen “O” varlığına döker. Bu dilin en temel özelliği “ben”in karşısında uzak bile olsa bir “O” varlığının bilincinin olmasıdır. Sen dilinde ise uzaklık değil, tam tersi yakınlık bilinci vardır. Sen içinde bir başka sen vardır felsefesi buradan ileri gelmektedir. O benden uzakta bile olsa oradadır ve bir gün benim karşısına mutlaka çıkacaktır. O ile kaçınılmaz bu karşılaşma ya ceza ya da ödül ile sonuçlanacak nihai bir karşılaşma olacaktır. Söz konusu bu karşılaşma, sen dilinde olduğu gibi şimdiki zamanda gerçekleşebilir ya da zamanın sonunda mutlaka tüm benler için de hesap gününde mutlaka gerçekleşecektir. Bu nedenle “O dili” mesafeli bir dildir ancak sabır, kendini denetleme, doğruluk, dostluk gibi çeşitli konularda öğüt vermek bu dilin özelliğindedir.

Tevrat, Mezmurlar, Süleyman’ın Meselleri, Neşideler Neşidesi, İşaya, İncil’de Yuhanna bölümleri hikmet dili ile insanın içinde saklı olan “kutsal benim” ortaya çıkmasına ya da yeniden doğuşa yönelik bir dil özelliği içerir. Yeniden doğuşu teşvik eden bu dilde, Mezmurlarda olduğu gibi musiki dilinin, öte yandan “niçin duruyorsun? Ya rab çadırını kim kuracak? Beni işit, seni severim, sana sığınırım” gibi sen dili, aynı zamanda soru dili ve cevap beklentisinin hakim olduğunu görebiliriz. Örneğin Süleyman’ın mesellerinde tam bir hikmet dili hâkimdir. “Yumuşak cevap öfkeyi yatıştırır. Huzurlu bir yürek bedeninin hayatıdır.” gibi hikmetlerle metin akıl ile dillenir ve bu akıl dili mutlu yaşam felsefesine inşa eden ilk taşlardır.

Enok kitabında ikili bir dil kullanılır. Bir başka deyişle ruh iyi ve kötü iki temel özelliğe sahiptir. Kutsal metinlerde aydınlık ve karanlık, ışığın oğulları ve karanlığın çocukları olmak üzere hep paradoksal bir dil kullanılır. Bu varlık anlayışına göre *iyi ve kötü dili* kullanmak manevi bir ödevdir. Lao

Tzu'da da benzer paradoksal bir dil vardır. Ancak bu anlayışta, *iyi ve kötü değil, eril ve dişil varlık dili* kullanılır. Örneğin Lao Tzu "Tao bir kabın boşluğu gibidir, onu kullanırken kendimizi bütün doluluklardan boşaltmalıyız" derken sözcükler ötesinde *sessizlik diline* işaret etmektedir. Sessizlik, sözcüksüz konuşma ariflerin irfanında kabul gören bir dildir. Hikmet geleneğinde tüm evren hiç bir boşluk olmaksızın görünen ve görünmeyen varlıklarla doludur. Bu metafizik ve fizik varlıklar, insan için, iyi veya kötü olabilirler. İnsan ancak dili ve eli sayesinde bu varlıkların şerrinden emin olabilir. Dil, söz, tılsımlı kelimeler ve dualar kötü metafiziksel varlıkların şerrinden koruyacak bir güce sahip olduğu söylenir. Öyleyse ariflerin hikmet dili ile sadece bu dünya varlıklarıyla etkileşimde bulunmaz, aynı zamanda o kainattaki tüm varlıklarla temas kuran evrensel bir dil özüne sahiptir.

Arifler aşk dili ile konuşmayı tercih etmişlerdir. Fahreddin-i Iraki Lemat'ta "Tanrı aşktır" der, böylece din dilinin aşk veya hikmet dilinden farklı olduğuna işaret etmiş olur. Aynül Kudad Hemedani'ye göre aşk için yeniden doğuş gerekir. İki kere doğmayan göklerin melekûtuna erişemez der. Ona göre nefsin ve dilin ölümü yeniden doğuşun başlangıcıdır. Ebu Said Ebul Hayr da dil yumuşaklığının tasavvufun özü olduğunu belirtir. Ona göre aşk insanı Tanrıya ulaştırır ve aşk dilini kullanmak kişiyi hikmete ve aşka yöneltir.

Özetle, hikmet dili aşk dilidir. Bu dil, güzel ahlaka dayalı bir dildir. Bu dilin felsefesi aşk felsefesidir. Bu dil felsefesinin özünü Yunus Emre "Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan, halka müderris olsa hakikatte asidir." cümlesiyle özetlemekte ve her türlü ayrımcılık dilini Hakk'a isyan olarak değerlendirmektedir. Ne var ki bu hikmete vakıf olamayanlarda, birleştirici dil değil, daha çok ayrımcı ve nefret dili hakimdir. Hikmet dilinde "söz" apayrı bir yere sahiptir. Dil yeryüzünü temsil ederken, söz gökleri temsil etmektedir. Hikmet dili, huzur ve mutluluk dilidir. Arifler, dili iyi bir düşünce yaratmak için kullanırlar. Hikmet dili, paradoksal bir dildir. Hikmet dili, vecd dilidir. Hikmet dilinin soru ve cevap arasında gidip gelen sözleri ile ariflerin tatmin olmayı öğrendiği bir dildir. Hikmet dili, Tanrı'ya çağrı, zikir ve dua dilidir.

Öz

Mistisizm ve Tasavvuf Felsefesinde Hikmet Dili

İnsan sosyal ve manevi bir varlıktır. Aynı zamanda insan kendini "olgunlaştırma" ve "öteki" ile birlikte yaşama" eğilimine doğuştan sahiptir. Bir başka deyişle insan bu yetileriyle kâmil insan olmak ve bunun için de hikmet ve hayat sahibi olmak zorundadır. İnsanı olgunlaştıran dil ancak hikmet dilidir. İnsan aynı zamanda kendini yetkinleştirmek isteyen bir varlıktır. Bütün mistik ve felsefi geleneklerde bu yetkinleşme serüveninin bir düşüncesi özetidir. Yetkinleştiren veya benliğin erdemli ve hikmet sahibi olmasını sağlayan da yine dil yetisidir. Dil, anlamı taşıyan ve düşünceyi aktaran yetkinleştirici bir araçtır. Ancak insan sadece fiziksel bir varlık (düşünce) değil; aynı zamanda metafiziksel (mana/hikmet sahibi) bir varlıktır. Hikmet dilinde söz iki yönlüdür. Birinci yönünde söz, zihnin dille ürettiği anlamlı seslerdir. İkinci yönden ise logosu çağrıştıran metafizik bir boyuta sahiptir. Söz/kelam/hikmet bilinmeyen ve görülmeyen bir dünyadan, görünür dünyaya taşar. Eğer zihin, kendini metafizik söze/hikmete uygun bir hale getirebilirse, o, kendi iç dünyasını da hikmet dili olarak inşa edebilir. Ancak bunun için sözü dinleme becerisine sahip olmak gerekir ki sözün gücü zihinde inkişaf edebilsin. Söz, eğer dinlenirse, hakikatin en büyük kılavuzudur. Çünkü yetkin söz hikmettir. Muhasibi'nin de dediği gibi, dinlemeyi öğrenmek hikmetin başıdır. Heidegger aynı düşünceyi "kulağımızın ontolojik organımızdır" şeklinde ifade eder. Sözü dinleme becerisi geliştikçe, hikmetin gücü zihinde ve dille etkisini göstermeye başlar.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf Felsefesi, Mistisizm, Dil Felsefesi, Hikmet Dili

Abstract

The Language of Wisdom in Mysticism and Philosophy of Tasavvuf

Human being has social and spiritual qualities. He has natural ability for self development and social connectedness with the "other". Human being must survive and learn to be wise with such qualities. Considering the fact that human has a tendency for self-realisation, language of wisdom can provide what human being needs for mental and spiritual development. The process of self-realization has certain references in mystical and philosophical tradition. The self-realization and wisdom become perfect only with the ability of language which is a powerful means for the transformation of idea and meaning. Yet, human being is both physical and metaphysical being. The language of wisdom has two different kinds of speech. The first one is the mental production and enunciation of the words (voices/sounds). The second one has metaphysical quality that resonates logos. Words, speech and wisdom display themselves from the invisible space and they outpoure to the visible world. If the mind can transform itself to the level of metaphysical understanding, the language of wisdom can be achieved. This is accessible only if one is able to listen to and hear the voice of wisdom. Once it is heard, the voice becomes revelation. The wisdom is perfect word. As Muhasibi says: "to learn hearing/listening is the first step to wisdom". Heidegger refers to the same thing: "ears are true and silent voice of smystery". Once the power of hearing develops, the wisdom becomes more visible in the mind and language of man.

Keywords: Philosophy of Tasavvuf, Mysticism, Philosophy of Language, Philosophy of aphorism

Kaynakça

- Aristoteles, *Poetika*, Çev. Ömer Aygün, İş bankası Yayınları, İstanbul, 2019.
- Attar, Feridü'd-din, *Mantıku't-Tayr*, Çev. Mustafa Çiçekler, Kaknüs Yayınları İstanbul, 2006.
- Ayni, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Sadeleştiren: H. Rahmi Yananlı, İstanbul, 2000.
- Cassirer, Ernest, *Dil ve Mit*, Çev. Onur Kuzgun, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2017.
- Chittick, William C. *İbn-i Arabî'nin Metafizikinde Hayal*, Çev. Ömer Saruhanlıoğlu, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2016.
- Dilts, Robert, *Dil İllüzyonları*, Çev. Volkan Çubukçu, Türkiye İş bankası, Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ebu Said Ebu'l Hayr, *Rubailer*, Çev. Mehmet Kanar, Şule Yeğinerler, 2013.
- El- Muhasibi, *er-Riayae li Hukukillah*, Çev. Abdülhakim Yüce, Işık Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ellul, Jacques, *Sözün Düşüşü*, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma, İstanbul, 2015.
- Eşrefoğlu Rumi, *Müzekkin- Nüfus*, Hazırlayan, Abdullah Uçman, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Gazali, Ahmet, *Sevanihu'l-Uşşak, Aşıkların Halleri*, Çev. T. Koç, M. Çetin, Hece Yayınları, İstanbul 2008.
- George Lakoff- Mark Johnson, *Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil*, Çev. Gökhan Yavuz Demir, İthaki yayınları, İstanbul, 2015.
- Goody, Jack, *Mit, Ritüel ve Söz*, Çev. Damla Sezgi, Küre Yayınları, İstanbul, 2017.
- Hallac-ı Mansur, *Divan-ı Hiç*, Çev. Cavit Mukaddes, Sub Yayınları, İstanbul 2018.
- Hemedani, Hace Yusuf, *Rütbetü'l Hayat/Hayat Nedir*, Çev. Necdet Tosun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.
- Hemedani, Aynülkudat, *Temhidat, Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, Çev. Halil Baltacı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.
- Herakleitos, *Fragmanlar*, Çev. Erdal Yıldız, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.
- Herlihy, John A., *Ruhun Sınır Bölgeleri*, Çev. Abdüllatif Tüzer, İnsan Yayınları, İstanbul, 2019.
- Hucrivi, *Keşfu'l-Mahcub*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.
- Hünkar Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, Hazırlayanlar. A. Yılmaz. M. Akkuş. A. Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2011.
- İbn Münevver, Muhammet, *Tevhidin Sırları*, Çev. Süleyman Uludağ; Kabak Yayınevi, İstanbul 2003.
- İbni Sina, Tufeyl, *Hay bin Yakzan*, Çev. Ahmet Özalp, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 1996.

- Iraki, Fahreddin, Lemaat, *Aşk Metafizigi*, Çev. Ercan Alkan, Hayy kitap, İstanbul, 2012.
- Jung, C. G., *İnsan ve Sembolleri*, Çev. Ali Nahit Babaoğlu, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2009 .
- Longinus, *On the Sublime*, <https://www.gutenberg.org/files/17957/17957-h/17957-h.htm>, 05.11.2019.
- Mead, George Herbet, Zihin, *Benlik ve Toplum*, Çev. Yeşim Erdem, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.
- Morris, James Winston, *Kalp Aynası, Manevi Aklın Keşfi*, Çev. Mustafa Çakmaklıoğlu, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Murray, Edward L., *Muhayyileye Dayalı Düşünmek*, Çev. Yusuf Kaplan, Açılım Kitapevi, İstanbul, 2008.
- Nasır-ı Hüsrev, Dostlar Sofrası, Çev. Mehmet Kanar, Şule Yayınları, İstanbul, 2015.
- Nesefi, Azizüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi/İnsan-ı Kamil*, Çev. Mehmet Kanar, Dergâh, İstanbul, 2018.
- Nifferi, Abdülcabbar, *Mevakif*, Çev. Nurullah Koltaş, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2017.
- Özgen, Mehmet Kasım, "İbni Arabî'de Tahayyül Kavramı", *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu*, İnönü Üniversitesi, 2018.
- Özgen, Mehmet Kasım, "Klasik Türk Düşüncesinde Erdem ve Hikmet Anlayışı", *Bilimname XLI*, 2020/1.
- Özgen, Mehmet Kasım, *Gilgamiş Destanında ve Mistisizmde İçsel Yolculuk*, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Kare Dergisi, cilt 9, 2020.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Hallac-ı Mansur ve Eseri*, Yeni Boyut, İstanbul, 2007.
- Parmanides, *Fragmanlar*, Çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2019.
- Rena Guenon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, Çev. Mehmet Kanık, İnsan Yayınları, İstanbul 2016.
- Sartre, Jean Paul, *İmgelem*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki, İstanbul, 2009.
- Seyyid Burhaneddin, *Muhakkık-ı Tirmizi, Maarif*, Çev. Ali Rıza Karabulut, Mektebe Yayınları, Kayseri, 1995.
- Sipehsalar Feridun, *Bin Ahmet, Hz. Mevlana'dan İştiklerim*, Çev. Ahmed Avni Konuk, Sufi kitap, İstanbul 2017.
- Stace, Walter T., *Mistisizm ve Felsefe*, Çev. Abdülattif Tüzer, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sultan Veled, *Rubailer*, Çev. Veis Değirmençay, Kastuba Kitap, İstanbul, 2010

- Sühreverdi, Şehabettin, *Cebrail'in Kanat Sesi, Sembolik Hikâyeler*, Çev. Sedat Baran, İstanbul, 2006.
- Şebüsteri, Mahmud, *Gülşen-i Raz*, Çev. A. Gölpinarlı, Türkiye İş Bank Yayınları, İstanbul, 2011.
- Şihabeddin, Suhreverdi, *Nur Heykeleri, Tasavufun Kelimesi, Burçlar Risalleri*, Çev. A. Kamil Cihan, Salih Yalın, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Şirazi, Sadi, *Gülistan*, Çev. Mehmet Kanar, Şule Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tebrizi, Şems, *Makalat*, Çev. Mehmet Nuri Gençosman, Ataç Yayınlar, İst. 2009.
- Tirmizi, Hakim, *Kalbi Neşsin Esaretinden Nasıl Kurtarırız?*, Çev. Zahit Tiryaki, Hayy Kitap, İstanbul. 2013.
- Tirmizi, Hakim, *Kalbin Anlamı*, Çev. Ekrem Demirci, Hayy Kitap, İst. 2013.
- Vygostsky, Lev S. *Düşünce ve Dil*, Çev. Burak Erdoğdu, Roza Yayınları, İstanbul, 2018.
- Zaken, Avner Ben, *Hay bin Yakzan'ı Okumak*, Çev. Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.